

ĐORĐE TOMIĆ I KRUNOSLAV STOJAKOVIĆ

IZ POVIJESTI JUGOSLAVENSKE LJEVICE OD POČETKA 19. STOLJEĆA DO IZBIJANJA DRUGOG SVJETSKOG RATA. SKICA POGLAVLJA KOJE NEDOSTAJE

1. Uvod

„Voditi politiku Ljevice znači, u prvome redu, imati [...] neobično živo razvijen smisao za ocjenu stvarnosti, gledati u oči istini i ne obmanjivati se frazama.“¹

Kritika političkih koncepcija jugoslavenske ljevice koja dolazi do izražaja u izjavi što ju je Miroslav Krleža formulirao neposredno nakon Prvog svjetskog rata ukazuje na načelnu dilemu političke orijentacije ljevice: Na koji su način vlastiti emancipatorski zahtjevi spojivi s društveno-političkom stvarnošću u Jugoslaviji?

Kao što se vidi iz povijesti jugoslavenske ljevice, upravo je taj raskorak obilježio kako njen razvoj nakon Drugog svjetskog rata, tako i ulogu Komunističke partije u drugoj (socijalističkoj) Jugoslaviji. No, u čemu se sastojala dilema jugoslavenske ljevice i što naposljetku znamo o nastanku političke ljevice u ovoj regiji i njezinoj povijesti?

Polazeći od aktualnog stanja istraživanja, ta se povijest može podijeliti na dva poglavlja: prvo poglavlje obuhvaća organizaciju narodnooslobodilačke i partizanske borbe od strane Komunističke partije, a sljedeće osnivanje druge Jugoslavije pod njezinim vodstvom. Taj je „status quo“ između ostalog utemeljen službenom politikom komunističke elite u socijalističkoj Jugoslaviji i njenim

odnosom prema povijesti. U to doba jednostavno nije bilo oportuno shvaćati lijeve disidente kao dio zajedničkog političko-idejnog nasljeđa. Stoga bismo htjeli krenuti upravo od tog „poglavlja koje nedostaje u istraživanjima“ kako bismo istakli raznolikost jugoslavenske ljevice i barem ukazali na postojeće „rupe u znanju“. Ovu skicu u prvom redu valja shvatiti kao „zalihi ideja“ za buduća povijesna istraživanja te problematike, pa stoga nećemo moći dati potpun pregled, na što niti ne pretendiramo. Ipak, nadamo se da ćemo pridonijeti ne samo istraživanju jugoslavenske socijalne, idejne i političke povijesti, već i općem shvaćanju koje se nerijetko interpretiralo kao „nužnost“ – da je opstojnost Jugoslavije u tom smislu, kao se čini, ionako bila osuđena na propast. Tako se posebice u historiografiji 90-tih godina postojanje i naposljetku raspad socijalističke Jugoslavije svode na neraskidivu povezanost države sa sudbinom Komunističke partije. Država je pritom često interpretirana kao „projekt“ političke (komunističke) elite, koja je jednostavno bila nametnuta raznim „narodnostima“. Na taj je način teleološki tumačen raspad zajedničke države, kao i ljevičarskih ideja, koje su s krajem Hladnog rata općenito izgubile svoj legitimitet. Teza o Jugoslaviji kao „umjetnoj tvorevini“, koju su zastupali mnogi povjesničari, podjednako se odnosila i na jugoslavensku ljevičarsku politiku, njezinu povijest i njen emancipatorski društveni naboj. Kao što ćemo pokazati, za razliku od tog shvaćanja, povijest jugoslavenske ljevice bila je puno raznolikija i nipošto „umjetna“.

1 Miroslav Krleža, „Teze ljevice,“ Deset krvavih godina i drugi politički eseji (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990), str. 514.

2. Počeci jugoslavenske ljevice

Povijesni počeci jugoslavenske ljevice sežu u drugu polovicu 19. stoljeća, dakle u razdoblje prije nastanka prve jugoslavenske države. Upravo je stoga konstituiranje „jugoslavenske ljevice“ – čak i kada želimo govoriti o njezinim „počecima“ – kao predmet istraživanja problematično. U to je doba, doduše već postojala artikulirana ideja „jugoslavenstva“, no ako uzmemo u obzir različite kontekste u kojem su se razvijale pojedine ljevičarske ideje, odnosno kontekst u kojem su djelovali politički akteri ljevice, nipošto ne možemo govoriti o jedinstvenoj „jugoslavenskoj“ ljevici.

Teritorij, koji će od 1918. godine pripasti prvoj jugoslavenskoj državi, s iznimkom Srbije i Crne Gore (koje su od 1878. suverene države), bio je podijeljen između Habsburgovaca i Osmanskog carstva. Različiti politički, gospodarski i društveni kontekst na tom je prostoru doveo do različitih pokušaja formiranja ljevičarskih organizacija: dok su se prvi slovenski, hrvatski i srpski socijalisti na području Habsburške monarhije organizirali po uzoru na postojeće socijalističke organizacije i strukture u Austriji, odnosno Mađarskoj, te su bili pod njihovim utjecajem, u mladoj srpskoj državi razvile su se socijalističke organizacije koje su s jedne strane također bile izložene utjecaju raznih europskih socijalističkih ideja, a s druge strane u organizacijskom i idejnom smislu i same utjecale na ostale radničke pokrete u Jugoistočnoj Europi. Prije svega je između prvih socijalista iz Srbije i onih iz Habsburškog carstva postojala dinamična razmjena zahvaljujući osobnim kontaktima, ali i uzajamnoj recepciji ranih socijalističkih publikacija, koja se može svesti na ono što im je bilo zajedničko, ali i na već ranije, više ili manje politički artikuliranu ideju jugoslavenstva.² Ideja o kulturnom jedinstvu Južnih Slavena, koja se u Hrvatskoj javila još oko 1830. godine, tijekom 19. stoljeća mobilizirala je, podjednako kao i partikularni (srpski, hrvatski ili slovenski) nacionalizam, uglavnom i intelektualce. Tako su se i prvi ljevičarski intelektualci iz te regije bavili idejom jugoslavenstva. Nacionalno pitanje je, pored problematike poljoprivrede i seljaka, bilo jedan od najznačajnijih problema za koji su i ljevičari nastojali pronaći rješenje. Potraga za „najboljim“ rješenjima bila je – kao što ćemo vidjeti – obilježena stalnim preispitivanjem pozicija koje su sezale od shvaćanja da nacionalno oslobođenje mora ići ruku pod ruku sa socijalnom revolucijom, preko shvaćanja da je „nacionalno pitanje“ stvar buržoazije, sve do zahtjeva za internacionalizacijom radničkog pokreta, koji pak nije isključivao „nacionalno pitanje“.

2 Dobar pregled te problematike može se naći u Dejan Djokić (ur.), *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea: 1918-1992* (London: Hurst, 2002); posebice u tekstu Dennison Rusinow, „The Yugoslav Idea before Yugoslavia,” str. 11–26.

2.1. SOCIJALIZAM: IDEJE, AKTERI I ORGANIZACIJSKE STRUKTURE OD POČETAKA RADNIČKIH ORGANIZACIJA DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Svetozar Marković

Ideje Svetozara Markovića bitno su utjecale na razvoj socijalizma u kasnijem jugoslavenskom prostoru.³ Kao i drugi socijalisti iz regije, tako je i Marković za vrijeme svog studija – prvo u St. Petersburgu, a poslije u Zürichu⁴ – bio pod utjecajem različitih socijalističkih struja. Naslanjajući se na ruske socijalističke autore poput Černiševskog, Dobroljubova ili Pisareva,⁵ Marković

je naposljetku razvio vlastite teze o provedbi socijalističke politike u pretežito poljoprivrednoj regiji jugoistoka Europe, u koju se vratio poslije 1870. Osnovna Markovićeva teza glasila je otprilike da Marxova gledišta o kapitalizmu vrijede za zapadnoeuropska društva, ali su za južnoslavenska područja, gdje ni način proizvodnje, ni oblici vlasništva nisu odgovarali onima u zapadnoj Europi, manje korisna od ruske teorije o agrarnom socijalizmu:⁶ „Naslajnajući se na Nikolaja Černiševskog, Marković je propagirao agrarni socijalizam na temelju samoupravljanja u seoskim zajednicama uz očuvanje zadruga.“⁷ Čak i ako je Markovićev pokušaj valorizacije socijalnog i gospodarskog konteksta onog doba u Srbiji – razmjer i napredak industrijalizacije u balkanskim zemljama doista se nije mogao mjeriti s onim u zapadnoeuropskim državama – bio ispravan, njegova se optimistična procjena razvojnih mogućnosti postojećih struktura pokazala netočnom. „S obzirom na činjenicu da su seoske zajednice već

3 Zbog skučenosti prostora ovdje se pobliže razmatra nastanak i razvoj samo nekolicine radničkih pokreta na tom području. Stoga se u ovom prilogu, koji je ionako koncipiran kao poticaj za daljnja istraživanja, odustalo čak i od makar skiciranog prikaza različitih pokušaja formiranja ljevice u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu. Oni se, međutim, isto kao i druga ovdje iznesena pitanja preporučuju kao tema za daljnji/obnovljeni istraživački rad. K tome, u popisu literature na kraju teksta mogu se naći informacije o trenutnom stanju istraživanja na tim područjima.

4 Holm Sundhaussen, *Geschichte Serbiens: 19 - 21 Jahrhundert* (Wien: Böhlau, 2007), str. 123 i dalje.

5 Usp. *ibid.*

6 *Ibid.* Beogradska povijesničarka Latinka Perović ističe čak da pitanje o ideološkom podrijetlu srpskog socijalizma, premda sporno u srpskoj historiografiji, u konačnici ne ostavlja prostor ni za kakvu sumnju: njega su rani socijalisti u Srbiji sami locirali u idejama i djelima ruskih teoretičara revolucije (Hercen, Černiševski, Bakunjin, Lavrov, Tkačov). Usp. Latinka Perović (2009), „O istoriografiji i istoriji ljevice u Srbiji,“ u: Ivica Mladenović i Milena Timotijević (ur.), *Probuditi san. Razgovori o levici u Srbiji* (Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 2009), str. 18.

7 Sundhaussen, str. 124.

izgubile svoje nekadašnje kompetencije samoupravljanja, a zadruge se počele raspadati, Markovićeve je koncepcija socijalističke seljačke demokracije i s time povezanog ‚uništenja države‘ imala kako nostalgичne tako i utopijske crte.“⁸ Međutim, iako njegove ideje nisu realizirane, Markovićev je utjecaj na širenje socijalističkih ideja ostao prilično relevantan.

Barem isto tako utjecajna kao njegova koncepcija socijalizma bila je i Markovićeve politička praksa, s jedne strane obilježena pokušajima uspostavljanja kontakata i umrežavanja s hrvatskim i slovenskim socijalistima.⁹ S druge strane značajna je bila i Markovićeve plodna nakladnička djelatnost. Od 1871. izdavao je časopis *Radenik*, prvi socijalistički list na srpskohrvatskom jeziku, koji je tijekom svog dvogodišnjeg postojanja u velikoj mjeri utjecao prije svega na mlade srpske intelektualce u Vojvodini.

Časopis Radenik

Marković se pritom prvenstveno zauzimao za korjenitu promjenu socijalnih odnosa u društvu. U pogledu nacionalnog pitanja, zastupao je poziciju da bi se svi balkanski narodi trebali osloboditi u okviru socijalne revolucije.¹⁰ Sljedeći svoju viziju o jedinstvu južnoslavenskih naroda, izričito je upozoravao na dominantnu ulogu Srbije kao „balkanskog Pijemonta“ i umjesto toga pledirao za osnivanje balkanske federacije.¹¹

Kao posljedica borbi za radnička prava, koje su počele krajem 60-tih godina 19. stoljeća u Austriji, soci-

jalističke su ideje nailazile na sve jači odjek i u većim gradovima Slovenije i Hrvatske, ispočetka u Ljubljani i Zagrebu.¹² Novi oblici kapitalističkog gospodarstva negativno su djelovali na ruralna područja – između ostalog su poticali i polagano raspadanje tradicionalnih zadruga¹³ – a prve socijalističke organizacijske strukture koje su se tomu usprotivile nastajale su, premda vrlo polako, u gradovima. U skladu s time su se i nositelji ranih socijalističkih ideja uglavnom mogli naći među intelektualcima i u to doba još malobrojnim radništvom.¹⁴ Prva radnička organizacija u Hrvatskoj bilo je „Tipografsko društvo za međusobno podupiranje i naobražanje u Zagrebu,“ osnovano po uzoru na austrijske udruge za obrazovanje radnika (*Arbeiterbildungsvereine*), koje je formalno registrirano 1870.¹⁵ Samo nekoliko godina nakon objavljivanja Markovićeve časopisa *Radenik*, u Hrvatskoj je 1873. osnovana Zagrebačka radnička udruga (Obrtničko-radničko društvo),¹⁶ koja u listopadu 1874. počinje izdavati list *Radnički prijatelj*.¹⁷ Časopis je recipiran u radničkim i socijalističkim krugovima, prvenstveno u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, ali i u Srbiji, bilo preko distribucije pojedinih brojeva ili kroz sažetke i komentare u drugim socijalističkim listovima, kao npr. časopisu *Rad* koji je također pokrenuo Svetozar Marković.¹⁸ Zagrebački socijalisti su pak dobivali informacije o radnicima u Srbiji preko različitih časopisa, koje je također pokrenuo Svetozar Marković.¹⁹ Utjecaj socijalističkih publikacija iz Srbije posebno je ojačao nakon zabrane zagrebačkog časopisa *Radnički prijatelj*, barem do 1887, kad je osnovan novi socijalistički list – *Radnički glasnik*.²⁰

Ukratko, počeci socijalizma na prostoru buduće Jugoslavije su, barem do II. Internacionale, bili uglavnom obilježeni izdavanjem glasila te različitim pokušajima osnivanja radničkih društava i međusobnim kontaktima, a manje zajednički organiziranim ili barem koordiniranim političkim akcijama poput štrajkova i sl. S jedne strane je za to bila zaslužna okolnost da su se socijalističke, odnosno komunističke ideje samo sporo recipirale, a s druge strane reakcije tadašnjih režima

8 Ibid.

9 Slično Markoviću su s ciljem širenja socijalističkih ideja u regiji djelovali i drugi rani socijalisti kao npr. Vasa Pelagić, koji je održavao kontakte s Hrvatskom i Bosnom, i bio aktivan na tim područjima do kraja 1890-tih godina, ili Mita Cenić, koji je neko vrijeme agitirao u Zemunu. Cenića su zbog njegove političke djelatnosti naposljetku prognali iz Zemuna te je stigao u Novi Sad, odakle je, kao i Pelagić, također prognan 1872. Usp. Stojan Kesić, Odnosi između radničkih pokreta u jugoslavenskim zemljama do 1914. godine (Beograd: Narodna knjiga/Institut za savremenu istoriju [=Biblioteka Studije i monografije. Jugoslovenski radnički pokret], 1976), str. 37 i dalje, kao i str. 42 i dalje. O djelovanju ranih socijalista na području Vojvodine vidi i i opširnu zbirku izvornih tekstova: Josip Mirnić, Kalman Čehak i Danilo Kecić (ur.), Građa za istoriju radničkog i socijalističkog pokreta u Vojvodini. 1868-1890 (Sremski Karlovci: Istorijski arhiv Autonomne Pokrajine Vojvodine, 1968).

10 Sundhaussen, str. 126.

11 Ibid. Ideju o balkanskoj federaciji ljevicama je – iako pod sasvim drugačijim okolnostima – ponovo tematizirala tek početkom 20. st.

12 Mirjana Gross, „Počeci radničkog pokreta u Zagrebu,“ Historijski zbornik 8 (1955), sv.1-4, str. 2.

13 Ibid.

14 Ibid., str. 3 i dalje.

15 Ibid., str. 7.

16 Ibid., str. 19. O počecima radničkog pokreta u Hrvatskoj vidi i Josip Cazi, Radnički pokret Hrvatske: 1860-1895 (Zagreb: Rad, 1962); Josip Cazi, Prva radnička društva u Hrvatskoj: samostalni ekonomski i politički istupi (1860-1880) (Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije/Republičko vijeće za Hrvatsku, 1950); Josip Cazi, Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj: od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke (1880-1895) (Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije/Republičko vijeće za Hrvatsku, 1958).

17 Kesić, str. 29.

18 Ibid.

19 Osim navedenog časopisa Radenik, u „obveznu socijalističku lektiru“ spadali su i listovi Javnost, Glas javnosti i Oslobođenje. Usp. ibid., str. 30.

20 Ibid., str. 31.

koje su u konačnici bile vrlo djelotvorne. Zbog toga ne samo da su prvi socijalistički listovi i druge publikacije zabranjivani ubrzo nakon početka svog objavljivanja, nego su i vodeći socijalisti zbog širenja „štetnih“ ideja često po kratkom postupku bivali prognani iz zemlje. U određenoj mjeri se i dinamična razmjena među južnoslavenskim socijalistima može objasniti upravo tom okolnošću. Nadalje, progoni su pojedine socijaliste natjerali da potraže utočište u Zapadnoj Europi, gdje nisu samo prihvatili nove socijalističke ideje nego i sretali druge, mlađe južnoslavenske studente i utjecali na njih.

U razdoblju oko II. (Socijalističke) Internationale (1889) mijenja se slika navedenih struktura različitih socijalističkih organizacija: jedna za drugom osnivaju se socijaldemokratske stranke, koje se jako razlikuju kako po svojim idejnim stavovima prema važnim političkim pitanjima onog doba, tako i organizacijskom ustroju i veličini.

Vitomir Korać

Krug socijalista okupljenih oko socijalističkog časopisa *Sloboda*, koji izlazi od 1892. godine, osnovao je 1894. Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije.²¹ Među vodeće članove ubrajali su se Ivan Ancel, Vitomir Korać, a kasnije i Vilim Bukšeg.²² U političkom kontekstu, kojim su dominirali socijalni problemi, ali i „nacionalno pitanje,“ hrvatskim je socijaldemokratima teško padalo pozicionirati se, posebice u odnosu na potonje:

„Glavni problem socijalista u odnosu na nacionalnu politiku državnopravne buržoazije je ovaj: treba li zajedno s odbacivanjem državnopravne politike izjaviti i nezainteresiranost za njen krajnji cilj: oslobođenje i ujedinjenje Hrvatske, jer je to tobože stvar buržoazije, ili treba li odbaciti samo sredstva konzervativne nacionalne politike, dati nacionalnom pitanju novi sadržaj i založiti se za demokratsku nacionalnu politiku, koja bi mogla obuhvatiti sve društvene slojeve? [...] Kolebanje između ovih dviju krajnosti glavna je karakteristika u stanovištu hrvatskih socijalista prema nacionalnom pitanju sve do privremenog sloma socijalne demokracije 1897.“²³

Zauzeti određenu poziciju stranci je teško padalo ne samo zbog posve različitog gledanja na nacionalno pi-

tanje mađarskih i austrijskih socijalista, koji su dijelom izravno a dijelom preko razmjene sa slovenskim socijalistima utjecali na svoje hrvatske kolege.²⁴ „Istinито“ ili „iskreno“ izjašnjavaње hrvatskih socijalista o svojoj nacionalnoj pripadnosti neizbježno je izazvalo kritiku građanskih stranaka u Hrvatskoj, usmjerenu na „nedostatak domoljublja.“ Istodobno su tekstovi objavljeni u časopisu *Sloboda* svjedočili o znatno većoj rezerviranosti u odnosu na nacionalno pitanje unutar stranke.²⁵ Tim je zanimljivije jugoslavensko shvaćanje „vlastite“ nacije hrvatskih socijaldemokrata:

„U nas na jugu stanuje veliki jugoslavenski narod, koji je razprostranjen po Hrvatskoj, Slavoniji, Bosnoj, Hercegovini. Dalmaciji, Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj i t. d., taj sav narod različitih imena, on je jedan narod.“²⁶

Etbin Kristan

To je poimanje oko 1890. – paralelno s naporima u pravcu stvaranja jedinstvene hrvatske države – dovelo i do prvih programatskih izjava o nužnosti „kulturnog jedinstva“ Jugoslavena, pa čak i zahtjeva za osnivanjem „balkanske federacije.“²⁷ Ideja o „kulturnom jedinstvu“ povezana je sa suradnjom hrvatskih socijaldemokrata i Etbina Kristana, koji je radio kao novinar u Zagrebu od 1887. do 1895. Kristan je kao predsjednik Jugoslavenske socijaldemokratske stranke od njezina osnutka 1886, tijekom 90-tih godina razvio koncepciju „kulturne autonomije,“ odnosno „personalne autonomije,“ naroda Habsburškog carstva:

„Autonomija nacija može postojati samo bez granica. Nacija se ne može geometrijski izmjeriti nego samo aritmetički izbrojati. Drugim riječima: nacija se ne sastoji od ukupnosti individua koje žive na određenom teritoriju nego od ukupnog broja svih pojedinaca koji govore određen materinji jezik i osim toga se dobrovoljno izjašnjavaju kao pripadnici neke nacije. Autonomija neke nacije ne postoji, ako ne obuhvaća cijelu naciju; ravnopravnost Čeha vrlo je upitna, ako se u Pragu i Plzenu priznaje, a u Beču ne. Puna ravnopravnost nastupa samo onda, ako pripadnici neke nacije bez obzira na prebivalište međusobno uživaju ista prava kao i u odnosu na pripadnike drugih nacija.“²⁸

24 Taj se utjecaj doduše puno više odnosio na idejne stavove. U odnosu na praktičan (organizacijski) politički rad Socijaldemokratske stranke, koja je uglavnom djelovala u Zagrebu, utjecaj je vjerojatno bio daleko manji.

25 Gross, „Socijalna demokracija,“ str. 7 i dalje.

26 Ivan Ancel, „Kongres ugarske socijalne demokracije,“ *Sloboda*, 01.03.1893 (5), str. 9; cit. prema Gross, „Socijalna demokracija,“ str. 10.

27 Usp. Gross, „Socijalna demokracija,“ str. 11.

28 Kristan Etbin, „Nationalismus und Sozialdemokratie in Österreich,“ *Akademie* 11 (1898), str. 485–491; cit. prema Franc

21 I u Dalmaciji se u tom periodu osnivaju prve socijalističke radničke organizacije: Društvo radnika i radnica (1897) i Socijalističko radničko društvo u Zadru (1898). Usp. Kesić, str. 51.

22 Ibid, str. 51. Vidi i Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*. Od prvih stranačkih grupiranja do 1918 (Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće, 1958).

23 Mirjana Gross, „Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890-1902,“ *Historijski zbornik* 9 (1956) sv.1-4, str. 5.

Bez obzira na pitanje koliku su važnost hrvatski ili čak austrijski socijaldemokrati pridavali takvom prijedlogu rješenja nacionalnog pitanja, već je samo postojanje tog stava odražavalo dvije važne karakteristike slovenske i hrvatske socijaldemokracije koje su se održale do kraja 19. stoljeća: obje su naime zastupale neku vrstu „kulturnog jugoslavenstva,“ ali su svoje političko djelovanje i dalje sagledavale isključivo u okviru Habsburškog carstva.²⁹

I u Srbiji su oko 1890. godine zabilježeni prvi pokušaji organiziranja radnika. Godine 1892. u Beogradu je osnovano Zanatlijsko udruženje, koje je 1895. i 1896. izdavalo list *Socijal-demokrat*.³⁰ Godinu dana kasnije počele su izlaziti *Radničke novine*, oko kojih su se okupljali socijaldemokrati.³¹ Godine 1903. su konačno osnovali Socijaldemokratsku partiju Srbije (SSDP), koja je samu sebe doživljavala kao stranku nove radničke klase i politički se distancirala od starih socijalista. Vjerojatno najznačajniji predstavnik i dužnosnik SSDP-a, Dimitrije Tucović, koji je do Prvog svjetskog rata uvelike utjecao na rad stranke, u tom je kontekstu napisao:

„Naizgled se činilo da se moderni radnički pokret nadovezuje na prethodnu socijalističku propagandu. No u stvarnosti aktivnosti srpske socijaldemokracije nemaju idejne podudarnosti s aktivnostima Svetozara Markovića i njegovih sljedbenika. Ti „stari“ socijalisti bez razumijevanja za novi pokret ostali su postrani, ili su joj pristupili kao svi drugi novaci. Nisu imali razumijevanja za nove oblike borbe koje ranije nisu bile moguće, kao što je primjerice sindikalna aktivnost i

Radničke novine

Rozman: "Der Austroslavismus und die Sozialdemokratie in Südosteuropa," u: Andreas Moritsch (ur.), *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas* [=Schriftenreihe des Internationalen Zentrums für europäische Nationalismus- und Minderheitenforschung, 1] (Wien: Böhlau, 1996), str. 198.

²⁹ Dobrim dijelom je i zbog tog razloga socijalistička jugoslavenska povijest diskreditirala slovenske i hrvatske socijaldemokrate kao „oportuniste“ i „austromarksiste,“ pri čemu ovaj drugi naziv dovoljno govori sam po sebi. Takva se interpretacija među ostalim može naći kod Bogdanova (*Historija*). O odnosu austromarksizma i jugoslavizma vidi npr.: Enver Redžić, *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje* (Beograd: Narodna knjiga/Institut za savremenu istoriju, 1977).

³⁰ Kesić, str. 51 i dalje.

³¹ Ibid.

svakodnevno nastojanje da se zaštite interesi zaposlenika prilikom učestalih konflikata oko plaća. Kod takvih konflikata s radnicima, koje su zapošljavali „stari“ socijalisti koji su bili mali obrtnici, oni su naivno pitali: „Pa zašto smo mi onda drugovi?“ Ukratko: od utopizma Svetozara Markovića i cehovskog duha njegovih sljedbenika u novom pokretu nije bilo ni traga. Radi zaštite svojih materijalnih interesa radništvo je po njemačkom uzoru organiziralo sindikate, koji danas imaju 4000 do 5000 članova. Za političke akcije u gradovima su oformljene 44 lokalne stranačke organizacije s 2000 članova, uglavnom radnika. Glasilo partije izlazilo je tri puta tjedno u nakladi od 4500 do 5000 primjeraka; partija je imala jednog predstavnika u Skupštini³² i 18 općinskih zastupnika; na zadnjim je izborima osvojila 2984 glasova, premda je na izbore izašla samo u većim gradovima.“³³

Dimitrije Tucović

Čak i pod pretpostavkom da je taj „raskid“ sa starijim socijalističkim akterima, odnosno idejama o kojem Tucović piše, možda samo dio prikaza namijenjenog njemačkim kolegama, razlike između „nove“ socijaldemokracije u Srbiji i njezinih preteča jasno su se ocrtavale već u ukupnom političkom kontekstu. Ali političke teme poput radničkih prava, sukoba kod kolektivnih pregovora i sl.

nisu dugo bile u fokusu srpskih socijaldemokrata, jer su već ubrzo sve do Prvog svjetskog rata europski socijaldemokrati bili suočeni sa sasvim drugim izazovima.

Zbog krize izazvane aneksijom Bosne i prijetnje rata na Balkanu, SSDP je zauzeo odlučan stav protiv rata. Ali unatoč svom jasnom stajalištu, SSDP sa samo dva zastupnika u srpskom parlamentu, Trišom Kaclerovićem i Dragišom Lapčevićem, nije mogao učiniti puno kako bi spriječio rat.³⁴ Dva Balkanska rata i Prvi svjetski rat pokazali su se kao neo-

Triša Kaclerović

³² Zastupnik Socijaldemokratske partije Srbije bio je Triša Kaclerović, koji je sudjelovao u donošenju zakona o osmosatnom radnom vremenu. Vidi: Dubravka Stajić, "Istorija socijaldemokratije. Sto godina od osnivanja Socijaldemokratske partije Srbije – tuga i opomena," *Republika* 15 (2003), str. 314-315. Online dostupno na <http://www.republika.co.rs/314-315/13.html>, posljednja provjera 03.01.2012.

³³ D. Tutzowitsch, "Der Sozialismus in Serbien," *Die Neue Zeit: Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie* 45 (1909), str. 652.

³⁴ Kesić, str. 187.

borivi „argumenti“ protiv pozicije socijaldemokrata u Srbiji, koji su se, za razliku od svojih habsburških kolega u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ili Sloveniji, u parlamentu konzekventno zauzimali protiv Prvog svjetskog rata i donosili adekvatne odluke.³⁵

Ni pokušaj socijaldemokratskih stranaka iz drugih područja jugoistočne Europe da ponudi alternativu ratnom rješenju nacionalnog pitanja na Balkanu – primjerice u obliku balkanske federacije – na kraju nije nimalo utjecao na daljnji tok događaja. Programatska solidarnost i jedinstvo svih socijaldemokrata na Balkanu formulirana je u obliku rezolucije na Prvoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji, održanoj 1910. u Beogradu:

„Djelujući kao zastupnica radničke klase i nepodijeljena antagonizmom što rascjepljuje vladajuće klase, socijaldemokracija je poduzela važnu misiju da se konstituirala kao najsavjesniji, najenergičniji i najkonzistentniji zagovornik ideje o solidarnosti među narodima jugoistočne Europe i da borbom proleTERSKE klase ojača snagu otpora naroda protiv osvajačke politike europskog kapitalizma.“³⁶

Zbog činjenice da različite stranke nisu jednako ozbiljno shvatile zaključke konferencije i adekvatno tome suprotstavljenih politika koje su uslijedile nakon zajedničke rezolucije, ideja o balkanskoj federaciji ostala je zapamćena samo kao „dobar“ pokušaj u „krivo vrijeme.“

2.2. ANARHIZAM KOD „JUGOSLAVENA“: ZABORAVLJENA PRIČA?

Širenje socijalističkih ideja od sredine 19. stoljeća bilo je popraćeno velikim otporom aktualne vlasti. Uz to su se konzervativni, odnosno građanski krugovi od kraja 80-tih godina 19. stoljeća morali boriti protiv nove „prijetnje“: anarhizma. U Sloveniji su tu „prijetnju,“ primjerice, prilično ozbiljno shvaćali, o čemu svjedoči više izvještaja u različitim novinama toga doba. Tadašnji pokušaji definiranja anarhizma u pravilu bi ga smještali u kontekst socijalističkih teorija i radničkih borbi potkraj 60-tih godina, pritom posebno ističući spremnost anarhista na nasilje. Tako je katolički list *Dom in svet* godine 1898. pisao:

„Autoritet koji moramo štiti, trostruki je: crkveni, državni i roditeljski. Najgori neprijatelj pravedne vlade je anarhizam koji proklamira nauk: dolje sa svakom vladom, dolje sa svakom aktualnom politikom! Mora se srušiti svaka vjera i sav postojeći politički i gospodarski život, srušiti se moraju sve društvene razlike među rodovima i među narodima, srušiti se mora obitelj i država, prijestolja i oltari moraju se smrskati. U tu svrhu dozvoljena su sva sredstva: dinamit i bodež, oganj i sjekira.“³⁷

35 Usp. op. cit., str. 187 i dalje.

36 Cit. prema: L. S. Stavrianos, „The Balkan Federation Movement. A Neglected Aspect,“ *The American Historical Review* 48 (1942) sv.1, str. 31.

37 Janez Evangelist Krek, „Socijalni pomenki,“ *Dom in svet* 11 (1898) sv.10, str. 317.

Isto je gledište do sredine 19. stoljeća zastupao i prilično utjecajan konzervativni slovenski list *Kmetijske in rokodelske novice* [Poljoprivredne i obrtničke novosti]:

„Što je to anarhist? Najbolji odgovor na to pitanje glasi: anarhist je čovjek koji nije zadovoljan nijednom državnom upravom, koji želi odlučivati o svemu i o svima, ali ne zna što hoće. To su zli, lukavi vođe [...] koji [zavode] sirotinju – žrtve agitatora bez imalo savjesti.“³⁸

Međutim, kako je doista izgledao razvoj anarhizma³⁹ na područjima buduće Jugoslavije? Kakva je bila situacija te lijeve struje koju su često, čak i u historiografiji u doba socijalističke Jugoslavije (barem do 70-tih i 80-tih godina 20. stoljeća), zanemarivali odnosno iz ideoloških razloga isključivali. Anarhisti nisu, doduše, ni prije nastanka, ni za vrijeme prve Jugoslavije postigle važne političke uspjehe, ali njihovu prisutnost i moguće utjecaje na razvoj ranog socijalizma ipak treba spomenuti.

Tjednik Radnička borba

iz Srbije relativno brzo nametnuli svoje stavove. Međutim, njihov je utjecaj na tek stvorene radničke pokrete u Srbiji, odnosno Habsburškom carstvu, ostao zanemariv i bio kratkog vijeka.⁴¹ Iako pitanje o utjecaju Bakunjinu na njegove srpske pristaše u Zürichu kao i u Srbiji⁴² nedvojbeno zaslužuje daljnje istraživanje – u Zürichu se napokon tijekom 70-tih godina školo-

Tako je, primjerice, već sukob između Marxa i Bakunjinu kod srpskih intelektualaca iznjedrio pristaše, odnosno protivnike jedne ili druge struje. Do prve je podjele došlo u krugu srpskih studenata u Zürichu oko 1870.⁴⁰ Nakon što je Svetozar Marković, koji o Bakunjinu nije imao osobito pozitivno mišljenje, 1870. napustio Zürich, Bakunjinovi pristaše među tamošnjim su studentima

38 [N. N.], „Kaj je anarhist?“ *Kmetijske in rokodelske novice* 57 (25.02.1899) 8, str. 72.

39 Iako jedinstven, pojam anarhizma se u tekstu jasno koristi uz uzimanje u obzir različitih idejnih struja obuhvaćenih tim nazivom. Ovdje se također uzelo u obzir da do druge polovine 19. stoljeća pojam „anarhizam“ primjerice državna administracija nije koristila samo za međusobno vrlo različite, nego katkad i za sve socijalističke ideje uopće. Sustavan prikaz pojedinih utjecaja i kasnijeg razvoja srpskog, hrvatskog, slovenskog itd. anarhizma, koji već sam po sebi predstavlja temu istraživanja, morao bi razviti relevantne preciznije i eventualno nove pojmove i objašnjenja.

40 O srpskim studentima vidi npr.: Đorđe Đurić, „O srpskim studentima u Cirihiu 70-ih godina XIX veka, prema sećanjima jednoga od njih,“ *Zbornik Matice srpske za istoriju* 61-62, str. 195-199.

41 Kesić, str. 46.

42 Uz to vidi i Milan M. Subotić, „Bakunjin i srpski socijalisti sedamdesetih godina prošlog veka,“ *Filozofija i društvo* 1 (1987), str. 259-278.

vaio dio buduće srpske intelektualne i političke elite⁴³ – neka to ovdje ostane spomenuto tek kao zanimljiva indicija za mogući stav Bakunjinina prema jugoistoku Europe. U svojoj knjizi *Rebels and Renegades* (1932), anarhistički je filozof Max Nomad⁴⁴ u opisu pokušaja talijanskog anarhista Enrica Malateste da se 1875. pridruži ustanku u Bosni, prikazao Bakunjinina kao nekoga prilično nezainteresiranog za Balkan.⁴⁵

“Malatesta se okrenuo prema Balkanu gdje su se kršćanski seljaci u Bosni i Hercegovini – sada dijelu Jugoslavije – pobunili protiv svojih turskih vladara. Bakunjin je uzaludno pokušavao uvjeriti Benjamina da ne rasipa uzalud svoj trud u toj poluazijskoj divljini.”⁴⁶

Međutim, mladi se Malatesta nije dao omesti:

Njegov je učenik pun entuzijazma odgovorio da ‘gdjegd je napadnuta Kartaga, brani se Rim’. I tako se dogodilo da su proleterski ‘Rim’, koji je on želio braniti, u tom slučaju zastupali Britansko carstvo, koje je u to doba vodilo anti-tursku politiku, i carska Rusija koja se uskoro pridružila plemenitom naumu! Malatesta nije imao pojma o tim implikacijama. Imao je 23 godine i srce mu je žudilo za žrtvovanjem i slavom.

“Međutim, nije mu bilo suđeno da omiriši barut turskih topova, ni da se njiše na nekim balkanskim vješalima. Dvapat je pokušao prijeći preko austrougarskog teritorija kako bi se pridružio ustanicima i dvapat je uhićen i vraćen u Italiju. Habsburgovci nisu željeli talijansko miješanje u njihove planove o aneksiji tog kutka Balkana.”⁴⁷

Zbog kojih se razloga Malatesta – a o drugim talijanskim anarhistima, koji su ga možda pratili, znamo još manje – želio pridružiti ustanicima u Bosni, zasad mora ostati otvorenim, isto kao i pitanje da li su, i kakvi, kontakti postojali između socijalističkih i anarhističkih krugova u Italiji i onih u habsburškim zemljama Slovenaca, Hrvata ili Srba.

Šira recepcija anarhističkih ideja eventualno se javlja tek 80-tih godina i to isprva u Hrvatskoj, kad je došlo do „snažnog proboja anarhističkog utjecaja Johanna Mosta,”⁴⁸ čije su publikacije *Sloboda* i *Pobunjenik*⁴⁹ tajnim kanalima dospjele ne samo u Hrvatsku, nego i u druge jugoslavenske zemlje.⁵⁰

43 Važno je naglasiti da su samo malobrojni i kasnije ostali vjerni Markovićevim socijalističkim ili čak Bakunjinovim idejama.

44 Pseudonim: Max Nacht.

45 Da li je ovdje riječ o Bakunjinovoj ili interpretaciji samog autora, ostaje otvorenim.

46 Max Nomad, *Rebels and Renegades* (New York: Macmillan, 1932), str. 12.

47 Ibid., str. 12 i dalje

48 Kesić, str. 47.

49 Ibid.

50 Treba, doduše, napomenuti da to, unatoč širokoj distribuciji tih i drugih anarhističkih napisa (koja je zbog manje ili više stroge granične kontrole u nekim slučajevima obuhvaćala više država), ne govori puno o samoj recepciji. Osim toga je anarhistički materijal nerijetko krijumčaren zajedno s mnoštvom drugih

Sam Most barem dijelu slovenskih radnika nije bio nepoznat, iako se osobno politički okrenuo k anarhizmu tek desetak godina kasnije. Po nalogu austrijskog socijalističkog radničkog pokreta, Most je u travnju 1871. stigao u agitacijski posjet Ljubljani, gdje je uspostavio kontakte sa slovenskim radnicima. Međutim, policija je spriječila nekoliko planiranih skupova na kojima je Most trebao nastupiti kao govornik, a on je morao napustiti Ljubljanu.⁵¹ Unatoč tome, već je taj kratki boravak urodio poznanstvom Mosta i Matije Kunca, kasnijeg predsjednika mjesnog Radničkog društva, koje je preuzelo Mostove, tada još (radikalne) socijalističke, ideje i širilo ih dalje.

Slično kao u slučaju ranih socijalista nekoliko godina prije, političke su se akcije anarhista 80-tih godina – i to pretežito na habsburškim područjima – ograničavale na distribuciju časopisa i knjiga. Posebnost anarhističkih političkih aktivnosti između kasnih 80-tih i ranih 90-tih godina predstavlja organizirano raspačavanje letaka koji su se pod geslom „Poziv radnicima u uniformi” dijelili vojnicima u raznim dijelovima Habsburškog carstva.⁵²

Pitanje da li su se različite političke akcije potkraj 19. stoljeća ograničavale samo na male skupine anarhista⁵³ ili su dopirale i do većih dijelova radništva, ostaje otvorenim za daljnji znanstveno-istraživački rad. Stoga se ni o mogućem utjecaju anarhističkih ideja na političku mobilizaciju u ovom trenutku ne mogu donositi zadovoljavajući zaključci.

Krsta Cicvarić

Do početka 20. stoljeća gotovo da je izostao čak i puko teorijski (daljnji) razvoj anarhizma. Iz tog vremena potiču i prvi izrazito anarhistički teorijski radovi među kojima i knjiga *Anarhizam i anarhisti* beogradskog novinara Krste Cicvarića, objavljena 1909.⁵⁴ Zanimljivo je da je iste godine (1909) u jednom selu u blizini Slavenskog Broda došlo do vjerojatno prvog pokušaja osnivanja anarhističko-komunističke kolonije u regiji, čiji je najistaknutiji predstavnik bio učitelj Miloš

ljevičarskih publikacija, koje bi onda stigle do iste publike. Pritom lektira anarhističkih napisa u to doba ni u kom slučaju nije isključivala čitanje primjerice socijalističkih tekstova.

51 Kesić, str. 48.

52 Ibid., str. 49.

53 U postojećoj znanstvenoj literaturi se doista samo pojedini anarhisti navode punim imenom kao npr. Paul Laszlo (Nyáradszereda), Joseph Wolloner (Arad), Rudolf Nistler (Sarajevo) ili stanoviti Johann Hable, koji je početkom 90-tih vjerojatno bio zadužen za distribuciju anarhističkih publikacija (među kojima i *Slobode*) u Sarajevu. Usp. Kesić, ibid.

54 Sažeti prikaz Cicvarićevih djela nudi Branko Nadoveza, “Politička misao Krste Cicvarića,” *Hereticus* 3-4(2006), str. 107–119.

Krpan.⁵⁵ Je li je bilo i kakvih veza između te skupine i Sindikalističke stranke, osnovane nekoliko godina prije toga u Beogradu – službenim glasilom te stranke smatrao se tjednik *Radnička borba*,⁵⁶ koji je 1907. osnovao Cicvarić – ostaje otvorenim. Isto tako treba razjasniti pitanje o općem utjecaju anarhista na radnički pokret prije Prvog svjetskog rata i pritom posebno mogućnost jesu li možda baš anarhisti bili ti koji su tijekom razvoja jugoslavenske ljevice poticali procese radikalizacije u redovima radništva, odnosno socijalista. Zasad se može zabilježiti da se vjerojatno cijela povijest jugoslavenskog anarhizma sastoji od rupa u istraživanju, s obzirom na to da su se čak i malobrojni radovi na tu temu, objavljeni u socijalističkoj Jugoslaviji, daleko više bavili teorijskim aspektima same ideje anarhizma.⁵⁷

2.3. KOMUNIZAM: OD OSNUTKA KPJ DO NJEZINE ZABRANE

Po završetku Prvog svjetskog rata, činilo se da se na posljetku obistinio stoljetni san o jedinstvu južnoslavenskih naroda. Rođena je prva jugoslavenska država: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Istodobno je, međutim, stanovništvo nove države iskusilo i manje ugodnu stvarnost poratnog razdoblja. Posljedica rata bilo je i teško gospodarsko stanje,⁵⁸ koje je rezultiralo velikim nezadovoljstvom mnogih ljudi, koje se nerijetko manifestiralo i u vidu štrajkova i prosvjeda.⁵⁹

Politički akter kojem je na početku pogodovalo takvo stanje bila je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Ujedinjenjem nekoliko socijaldemokratskih stranaka u travnju 1919. godine, KPJ je najprije osnovana kao Socijalistička radnička stranka Jugoslavije (komunista), a 1920. je na Drugom kongresu stranke u Vukovaru dobila ime Komunistička partija Jugoslavije. U isto vrijeme, KPJ je pristupila Komunističkoj internacionali (KI), čiji je utjecaj na Partiju u cijelom razdoblju između dva rata bio vrlo značajan, a mi ćemo ga ovdje nešto kasnije pobliže razmotriti.

55 Uz to vidi Ivan Kovačević, "Pokušaj osnivanja anarhističko-komunističke kolonije u Duboviku kraj Slavenskog Broda (1909 i 1910)," Prilozi za istoriju socijalizma 3 (1966), str. 339–346.

56 Usp. Krsta Cicvarić, "Šta hoćemo," *Radnička borba* 1 (14.01.1907), str. 1–2.

57 Vidi: npr. Trivo Inđić, "Anarhokomunizam – Pokret i pouke," *Praxis* 9 (1972) 1–2, str. 109–118; Halim Mulabrahimović, *Marksizam i anarhizam* (Sarajevo: Marksistički studijski centar Gradske konferencije SK BiH, 1978); Putnik Dajić i Miroslav Stanojević (ur.), *Marksizam i anarhizam – istorija i savremenost* [=Knj. 9/VII naučni skup, 10–12. 1.1987, Arandjelovac] (Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1987); također i Laslo Sekelj, *O anarhizmu* (Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1987).

58 Marie-Janine Calic, *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert* (München: C.H. Beck, 2010), str. 94.

59 Različiti lokalni prosvjedi kulminirali su štrajkom rudara u Bosni u prosincu 1920. – poznatom i kao Husinska buna, po rudarskom selu u blizini Tuzle – koji je organizirala Komunistička partija i zbog kojeg je na posljetku došlo do zabrane KPJ. Uz to vidi npr. Božo Madžar (ur.), *Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920: građa* (Tuzla: Univerzal/Regionalni istorijski arhiv, 1984).

Na prvim općim izborima u studenom 1920. godine, KPJ je postigla neočekivano dobar rezultat i s 12,4 posto (više od 200.000) glasova ušla u parlament kao treća najjača stranka.⁶⁰ Izborni uspjeh – u većim gradovima je dijelom bio još uvjerljiviji – predstavljao je posljedicu ne samo nezadovoljstva birača nego i djelovanja dobro organiziranih skupina u nekim regijama, među kojima i sindikata.⁶¹ Pored ruske i mađarske revolucije izborni uspjesi u Jugoslaviji su u KPJ potakli uvjerenje da je nastupila „revolucionarna situacija.”⁶² Stoga se komunisti nisu više zadovoljavali samo time da „denunciraju”⁶³ „državu SHS kao tvorevinu zapadnog imperijalizma u kojoj srpska buržoazija prisvaja sva prava, tlači južnoslavenske narode i pljačka radničku klasu,”⁶⁴ nego su poduprli više štrajkova a potkraj 1920. pozvali i na generalni štrajk. Bio je to konkretan povod za žestoku reakciju vlade: na večernjoj sjednici kabineta 29. prosinca 1920. donesena je takozvana Obznana, kojom su se komunistima trebale zabraniti sve aktivnosti.⁶⁵ Pritom vlada nije samo zabranila svaku vrstu štrajka nego i sve novine koje „vrijeđaju državu ili demoraliziraju javnost” i naredila da se u slučaju eventualnih nemira prvo poduzmu mjere protiv vođa i agitatora – neovisno o tome jesu li u njima izravno sudjelovali ili ne – a svi strani državljani koji su sudjelovali u takvim aktivnostima, smjesta prognaju iz zemlje.⁶⁶ Osim toga je uvedena opća obveza prijave vatrenog oružja.⁶⁷

Mjere su jasno pokazale da nije samo KPJ vjerovala kako je nastupila „revolucionarna situacija,” nego i vlada. Kratkotrajno preuzimanje vlasti od strane komunista pod vodstvom Béle Kuna u susjednoj Mađarskoj dodatno je pojačalo strah vodeće jugoslavenske elite od boljševizma, koji se u to doba širio cijelom Europom.⁶⁸ Nakon pokušaja atentata na princa Aleksandra⁶⁹ i ubojstva ministra unutarnjih poslova Draškovića, „glavnog arhitekta antikomunističkog zakonodavstva,”⁷⁰ u ljeto 1921. napokon je usvojen *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* koji je KPJ definitivno otjerao u ilegalu.⁷¹

60 Calic, str. 94.

61 Ibid.

62 Bruno Heidlberger, *Jugoslawiens Auseinandersetzung mit dem Stalinismus. Historische Voraussetzungen und Konsequenzen* [=Berliner Schriften zur Politik und Gesellschaft im Sozialismus und Kommunismus, 2] (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1989), str. 53.

63 Ibid., str. 55

64 Ibid.

65 [N. N.], "U pamet sel!" *Politika* 16 (30.12.1920) 4559, str. 1.

66 Ibid.

67 Ibid.

68 Dejan Djokić, *Elusive Compromise: A History of Interwar Yugoslavia* (New York: Columbia University Press, 2007) str. 52.

69 [N.N.], "Ustav je stupio na snagu. Kad se vraćao iz Konstituante, sa zakletve na Ustav, na Prestolonaslednika je izvršen atentat koji nije uspeo" *Politika* 17 (30.06.1921) 4734, str. 1.

70 Djokić, str. 52.

71 Ibid.

2.4. MOGUĆNOSTI DJELOVANJA KOMUNISTA NAKON ZABRANE KPJ

Nakon zabrane Partije mogućnosti djelovanja za komuniste iz dva su razloga bile prilično ograničene. S jedne strane, Partija iz ilegale nije uspjela politički relevantno mobilizirati pristaše. Osim što su vodeći članovi KPJ bili izloženi državnom, odnosno policijskom progonu, Partija načelno nije bila pripremljena za rad u ilegali. Međutim, ni pokušaj formalnog novog osnivanja 1923. godine – pod nazivom Nezavisna radnička stranka Jugoslavije (NRJ) – nije bio ni trajan, ni politički efikasan. Godine 1924. zabranjen je rad NRJ kao i njezina dva glasila, *Radnik* i *Borba*. No, osnivanje političkih stranaka nije bili jedina mogućnost za stvaranje organizacijskih struktura. Jedan od uspješnih primjera etabliranja komunističke organizacije izvan sfere politike bilo je osnivanje nogometnog kluba Velež u hercegovačkom gradu Mostaru 1922. godine. Nakon zabrane KPJ (1921) „Velež je osnovala [...] zabranjena KPJ kako bi 'okupila radnike i druge zaljubljenike nogometa u Mostaru da zajedno budu uporište koje će pomoći u jačanju organizirane revolucionarne borbe radničke klase'.”⁷²

S druge strane, sve veća idejna i financijska ovisnost o Kominterni ograničavala je aktivnosti u Jugoslaviji. Suprotnosti između stavova Kominterne i političke stvarnosti u Jugoslaviji dovodile su do sve većih nesuglasica unutar KPJ. Kao jedno od najkontroverznijih i najvažnijih pitanja u Jugoslaviji pokazalo se ono nacionalno, a rješenje se tražilo između promjene ustava u cilju održavanja jedinstva jugoslavenske države i kompletnog raspada Jugoslavije na nacionalne države što je iznova vodilo u nove sukobe i frakcionaštvo.⁷³

Josip Broz Tito

Frakcije i njihove međusobne borbe pratile su KPJ od njezina osnutka. U jednom izvještaju (1928) koji je prosljeđen i Kominterni, Josip Broz Tito je sažeo informacije o dvije partijske frakcije: „desnoj” frakciji oko Sime Markovića, poznatog i kao „grupa Simić,” koja se povremeno, primjerice uoči regionalnih izbora u Beogradu 1927. godine, čak približila građanskim strankama;⁷⁴ i

Sima Marković

drugoj, „lijevoj,” frakciji.⁷⁵ Za razliku od „desnice” unutar KPJ, koju se optuživalo za „oportunističko” djelovanje i očite antipartijske aktivnosti, „lijevica” u KPJ na svom „ispravnom putu obrane Partije od oportunizma desnice”⁷⁶ bila je politički prihvaćena, iako je njezin sukob s „desnicom” ocijenjen kao dugoročna smetnja radu Partije i formalno „nepriincipijelan.”⁷⁷

Imajući na umu da su se borbe između frakcija unutar KPJ s vremenom samo još pogoršavale, ne čudi da je omladinska partijska organizacija SKOJ⁷⁸ u čitavom razdoblju između dva rata bila daleko bolje organizirana od KPJ i vrlo utjecajna među studentima.⁷⁹ Zoran primjer za to je politički rad beogradskih studenata, koji su se ofenzivno angažirali protiv zabrane Partije i u brojnim se demonstracijama okrenuli protiv autoritarnih tendencija u prvoj Jugoslaviji. Jedan od najistaknutijih predstavnika bio je, primjerice, i kasniji funkcionar jugoslavenske KPJ Milovan Đilas.⁸⁰

Nakon uvođenja kraljevske diktature u Jugoslaviji u siječnju 1929. godine, niza neuspjelih štrajkova i drugih prosvjednih akcija što su ih organizirali komunisti, te bijega vodstva KPJ u inozemstvo, Partija je sve više gubila na članstvu i utjecaju: „Godine 1930. i 1931. djelatnost organizacije posve je zamrla. Broj članova smanjio se na 300. Do 1933. Centralni komitet, koji je bio u egzilu, skoro da nije imao više nikakve veze s Partijom.”⁸¹ Razloge za taj poraz, koji se može promatrati i u okviru neuspjeha koji su doživjele i druge komunističke partije u Europi onog doba, zacijelo treba tražiti u ukupnom političkom kontekstu Jugoslavije, kao i unutarnjim partijskim sukobima. Koju je ulogu, međutim, pritom igrala Kominterni, odnosno jesu li

Tito: Izbor iz dela, 2] (Beograd: Svjetlost/Državna založba Slovenije/Matica srpska/Misla/Mladost/Pobjeda/Prosveta, 1978), str. 26 i dalje.

75 Ibid., str. 30 i dalje.

76 Ibid., str. 30.

77 Ibid.

78 Valja napomenuti da je u navedenom izvještaju iz 1928, prosljeđenom i KI, Tito polazio od toga da je barem beogradska omladinska organizacija SKOJ bila bliska „lijevoj frakciji.” Usp. op. cit.

79 O povijesti organizacije komunističke omladine u periodu između dva rata vidi npr. Miroljub Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929-1941 godine* [=Biblioteka Studije i monografije. Jugoslovenski radnički pokret] (Beograd: Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju, 1977).

80 O Đilasovim iskustvima na Beogradskom sveučilištu u razdoblju između dva rata, vidi Milovan Djilas, *Der junge Revolutionär. Memoiren 1929-1941* (Wien: Fritz Molden, 1976).

81 Heidlberger, *Jugoslawiens Auseinandersetzung mit dem Stalinismus*, str. 43.

72 Richard Mills, „Velež Mostar Football Club and the Demise of 'Brotherhood and Unity' in Yugoslavia, 1922–2009,” *Europe-Asia Studies* 62 (2010) 7, str. 1112.

73 O utjecaju Kominterne na frakcijske borbe unutar KPJ, kao i o pretpovijesti prekida KPJ sa Staljinom na njemačkom jeziku, vidi npr. Heidlberger, *Jugoslawiens Auseinandersetzung mit dem Stalinismus*.

74 Josip Broz Tito, „Direktive delegatu Zagrebačke organizacije za savjetovanje,” ACKSKJ, Fond KI, neregistrovana građa, u: Josip Broz Tito, *Radnička klasa i Savez Komunista Jugoslavije. 1926-1977*, ur. Momčilo Milankov et al. [=Josip Broz

se već u toj fazi razvoja KPJ mogli nazrijeti počeci udaljenja od staljinizma koje je 1948. dovelo do poznatog loma Tita sa Staljinom, ostaje jedno od otvorenih pitanja koje još valja istražiti.⁸²

3. Lijevi intelektualci i umjetnost

Ljevica je u Jugoslaviji, s obzirom na zabranu političkih organizacija, razvila posebnu dinamiku na području umjetnosti. Nakon pobjede boljševika i prvih godina postojanja Sovjetske republike pa sve do sredine 20-tih godina iz trokuta intelektualaca, politike i umjetnosti iskristalizirala se trajna političko-socijalna orijentacija kao ni u jednom drugom periodu svjetske povijesti. Isprva to nije značilo da su partijski dekreti zavladaali umjetničkim stvaralaštvom te da je posvuda nicala deklarativna partijska umjetnost. Tada je još uistinu vrijedila izjava Lava Trockog iz 1923. po kojoj umjetnost nije područje gdje Partija može zapovijedati:

“Umjetnost mora svoje putove prokčiti svojim vlastitim nogama. Metode marksizma nisu metode umjetnosti. [...] Područje umjetnosti nije takvo u kome je partija pozvana da komandira.”⁸³

U to doba nastaje angažirana umjetnost, naime prepuštanje povijesno jedinstvenoj situaciji u kojoj su izvjesnost pobjede revolucionara i vjera u komunističku budućnost stvorili okvir za djelovanje umjetnika poput Sergeja Ejzenštajna, Vladimira Majakovskog, Vsevoloda Mejerholda ili Kazimira Maljeviča. U tom periodu gotovo da nije bilo tabua, restrikcija ili oktroiranih dogmi – bila je to načelno antidogmatska situacija, kako za umjetnike tako i za umjetničku kritiku. Kao što je Mejerhold svojim stalnim inovacijama uspio trajno revolucionirati kazalište i u njemu nesputano djelovati, tako su i kritičari mogli javno iznositi suprotna mišljenja i napadati Mejerholda kao kontrarevolucionarnog formalista.⁸⁴

Od sredine 20-tih godina situacija se, naravno, stobokom promijenila i završila u potpunom gušenju i partijskoj dogmatici, čiji će ekvivalent u umjetnosti biti nazvan „socijalistički realizam.”⁸⁵ Novi ruski dosezi po prirodi stvari nisu ostali unutar granica nacionalnog diskursa, nego su u međunarodnoj recepciji

82 Navedena Heidlbergerova studija postavlja doduše tu tezu, ali sustavno istraživanje jugoslavenskih izvora još uvijek ne postoji.

83 Lav Trocki, “Književnost i revolucija” u: Vjekoslav Mikecin (ur.), Marksizam i umjetnost (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1972), str. 226.

84 O ruskoj avangardi vidi Boris Groys i Aage Hansen-Löve (ur.), Am Nullpunkt. Positionen der russischen Avantgarde (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005).

85 Uvodno o socijalističkom realizmu, vidi u: Hans-Jürgen Schmitt i Godehard Schramm (ur.): Sozialistische Realismuskonzeptionen. Dokumente zum 1. Allunionskongreß der Sowjetschriftsteller (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974), str. 9–16.

August Cesarec

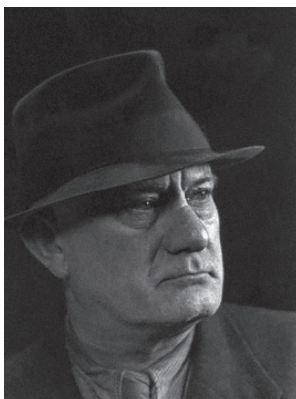
umjetnosti, a ponajprije među umjetnicima i intelektualcima lijeve orijentacije, avansirali u divljenja vrijedne ili osuđivane, preuzimane ili odbačene, revolucionarne ili naprotiv kontrarevolucionarne šablone. Ruska avangardna umjetnost recipirana je i na području buduće Jugoslavije, gdje je, prvenstveno u ljevičarskom miljeu, raslo zanimanje za njenu idejnu koncepciju i s njom neraskidivo povezanu sovjetsku republiku kao društveno-političku utopiju. Slom velikih carstava Habsburgovaca i Osmanlija, kao i nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, mnogi su jugoslavenski intelektualci pratili sa simpatijama, ali i sumnjama. Ljevica je inteligencija s jedne strane zagovarala koncept ujedinjenja južnih Slavena, ali se istodobno odlučno protivila dogovorenom monarhističkom uređenju države i njegovom izraženom centralizmu. Nasuprot tome, ruska revolucija i osnivanje SRPJ 1919. (od 1920, KPJ) snažno su privlačili ljevičarske umjetnike i intelektualce. Ta se simpatija nije nužno odražavala u institucionalnom članstvu ili partijskom političkom radu, puno su više pažnje pobuđivali podržavanjem lijevih ideja i njihovom popularizacijom u javnosti. Kao svoju publicističku tribinu taj novi val ljevičarskih intelektualaca osnivao je vlastite časopise, u kojima su kritički razmatrali suvremenu umjetnost općenito, ali i status quo domaće scene ne libeći se pritom oštirih polemika i kategoričnih odluka o budućem pravcu. Prvi forum te vrste bio je „Polumjesečnik za sve kulturne probleme,” koji su, po uzoru na *Plamju* Antunija Lunačarskog, pod nazivom *Plamen* 1919. pokrenuli i uređivali Miroslav Krleža i August Cesarec.

U tom je časopisu prvi put objavljen i Krležin obračun s „hrvatskom književnom laži,” u kojem nije ustuknuo ni pred izrazito progresivnim i projugoslavenski orijentiranim intelektualcima poput impresionista Antuna Gustava Matoša (1873-1914), nego je glasno proklamirao da će biti „trn u oku svim jugoslavenskim reacionarima” kako bi afirmirao „novi duh, novu umjetnost i novi život.”⁸⁶ U časopisu su nadalje surađivali i Antun Branko Šimić (1898-1925), Gustav Krklec (1899-1977), Tin Ujević (1891-1955) i Tito Strozzi (1892-1970) – sama poznata imena literarne scene. Političkog angažmana nikom od sudionika nije nedostajalo, većina ih se ubrajala među uvjerene pobornike jugoslavenskog federalizma.⁸⁷ Tin Ujević je tako u mnogim svojim

86 Miroslav Krleža, “Hrvatska književna laž,” *Plamen* 1(1919)1, str. 32–40. O kritičkoj diskusiji, vidi Aleksandar Flaker, s.v. “Hrvatska književna laž,” u: Velimir Visković (ur.), *Krležijana* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), sv. 1, str. 323–343; Velimir Visković, *Krležološki fragmenti*. Krleža između umjetnosti i ideologije (Zagreb: Konzor, 2001).

87 U svezi povijesti nastanka prve jugoslavenske države vidi

pjesmama tematizirao kako nade (*Ne gordi se! Tvoje misli nisu samo tvoje! One u drugima žive – “Pobratimstvo lica u sve-miru”*) tako i razočaranja (*Mi smo imali da budemo jedna vojska. Ali srca su naša, o drugovi, bila podvojena: vi ste tražili korist, a ja samo ljepotu – “Drugovima”*). Međutim, socijalno pitanje i političko pozicioniranje doveli su involvirane umjetnike pred načelnu odluku koja je uvelike nadržastala pitanje jugoslavizma.

Tin Ujević

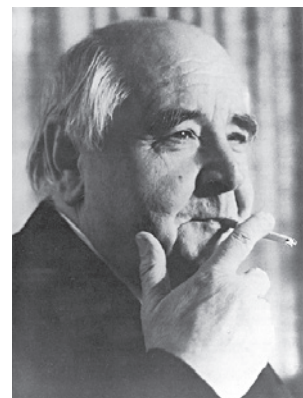
Kao i drugdje u Europi, u različitom geografskom i kulturnom kontekstu, tako se i u Jugoslaviji odnos između intelektualaca i organiziranog radničkog pokreta pokazao prilično kompleksnim, pogotovo s obzirom na postojeće političke organizacije. Taj se „bliski odnos” ispunjen tenzijama može vrlo dobro pratiti na primjeru Miroslava Krležea. Gotovo se nijedan drugi intelektualac u polemikama s političkim kadrovima nije znao tako uspješno profilirati kao slobodan i neovisan promatrač tijeka vremena, a istodobno postati i sinonim za intelektualca koji u političkom smislu stoji na strani socijalne revolucije. Pritom mu nije pomogao samo njegov književni opus, koji čak ni politička desnica nije dovodila u pitanje, nego i njegove oštroumne političke analize. Kao uvjereni socijalist i internacionalist, Krleža je s jedne strane zagovarao ujedinjavanje Srba, Hrvata i Slovenaca, ali je s druge odlučno kritizirao način na koji je to ujedinjenje provedeno 1918. godine: ono je, naime, bilo rezultat mešetarenja građanskih stranaka budućeg Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Neposredno nakon objave ujedinjenja, Krleža je na jednom banketu u Zagrebu sredinom studenog započeo razgovor o upitnosti političke konstelacije nove države, i to tako što je bivšem K.u.K.-oficiru i kasnijem vojnom zapovjedniku fašističke ustaške države, Slavku Kvaterniku, osporio pravo na zastupanje jugoslavenskog ujedinjenja i pred okupljenim ga zagrebačkim gornjim slojem nazvao „nedostojnim” i „monstruoznom junkerskom kreaturom.”⁸⁸ U sličnom kontekstu, Krleža je formulirao i zajedljivu kritiku na račun tadašnjeg prvog sekretara KPJ, Sime Markovića, koji je u svojoj knjizi o nacionalnom pitanju zauzeo centralističku poziciju i time se donekle približio stajalištima Srpske radikalne partije okupljene oko Nikole Pašića. Za razliku od njih, Krleža je smatrao da je klasna borba, odnosno pobjeda radničke klase, nužan preduvjet i jedina mogućnost rješavanja nacionalnog pitanja. U toj je polemici napisao:

Djokić, *Elusive Compromise*, str. 12–39.

88 Reinhard Lauer, *Wer ist Miroslav K.? Leben und Werk des kroatischen Klassikers Miroslav Krleža* (Klagenfurt: Wieser, 2010), str. 64.

„Proleterski pokret [...] treba da obuhvati ovaj proces, jer ne bude li proleterski pokret uspio ili umio da izvrši ovaj svoj historijski zadatak, on će biti likvidiran desnom stihijom gluposti i inostranih interesa, u čijim rukama se građanske klase Srba, Hrvata i Slovenaca nalaze kao marionete.”⁸⁹

Međutim, rasprave i polemike oko mogućeg ustroja zajedničke jugoslavenske države ni u kom slučaju nisu spadale u glavne preokupacije lijevo orijentiranih kulturnjaka. Istinske linije sukoba proticale su duž divergentnih, a dijelom i međusobno isključivih interpretacija umjetničkog stvaranja. Nakon zabrane *Plamena* 1919. godine, radikalna se ljevica u Jugoslaviji suočila s izazovom pronalaženja i pokretanja novih i neovisnih foruma u kojima bi vodila kritična diskusija. Nakon što je, pod izlikom da simpatizira s Belom Kunom i Mađarskom Sovjetskom Republikom, te da bi slične uvjete htio stvoriti i u Hrvatskoj, *Plamen* postao žrtvom državne cenzure, projekt koji ga je naslijedio, naime časopis *Književna republika*, trebao je postati prostorom umjetničke afirmacije, ali je čitav pothvat propao, što zbog manjka financijskih sredstava, što zbog cenzure koja je još od doba „Obznane” radikalnoj ljevici posebno otežavala svaku aktivnost. A pritom su mnogi lijevo orijentirani umjetnici na Sovjetski Savez gledali više no skeptično. Nezadovoljstvo zbog ideološke rigidnosti naraslo je posebno nakon Lenjinove smrti i političkog obračuna vodećeg trijumvirata Staljina, Zinovjeva i Kamenjeva s Trockim. Miroslav Krleža je kao *spiritus rector* mnogih ljevičarskih nakladničkih projekata bio doduše uvjereni socijalist i simpatizer Sovjetskog Saveza, ali ni u kom se slučaju nije htio pokoriti uznapredovaloj apologetici i ideološkoj ovisnosti KPJ o boljševicima.⁹⁰ Situacija je bila drugačija s njegovim prijateljem i suradnikom Augustom Cesarcom, koji je postao tragični heroj ljevice – 1941. su ga ustaše strijeljale u zagrebačkom zatvoru Remetinec, zajedno s drugim političkim zarobljenicima. U *Borbi*, partijskom glasilu KPJ, posthumno je 1961. objavljena fotografija iz njegove zatvorske ćelije, gdje je na zidu pisalo: *Živjela Sovjetska Hrvatska*.⁹¹ Za razliku od Krležea, Cesarec je bezrezervno podržavao i Sovjetski Savez i političko-taktičku orijentaciju KPJ.⁹²

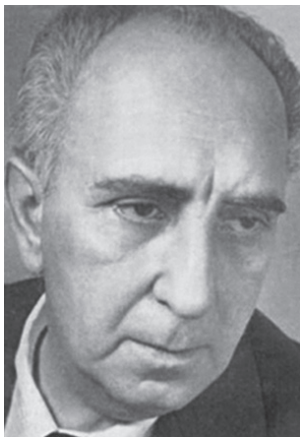
Miroslav Krleža

89 Cit. prema Miroslav Krleža, „Teze Sime Markovića,” *Deset krvavih godina i drugi politički eseji* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990), str. 485.

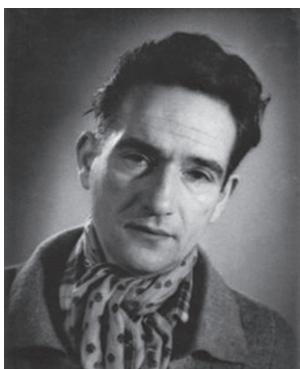
90 Usp. uvodno Lauer, *Wer ist Miroslav K.?*, str. 62 i dalje

91 Objavljeno u *Borbi* od 04.01.1961.

92 Lauer, *Wer ist Miroslav K.?*, str. 66 i dalje; Mirjana Stančić, *Die Rezeption Arthur Schopenhauers in der kroatischen Literatur und Philosophie [=Opera Slavica, N.F., 28]* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1994), str. 189 i dalje. Vidi i Miroslav Krleža,

Aleksandar Vučo

Oskar Davičo

na svaku vrstu ljevičarske publicistike. Unatoč tome, Partija je financirala mnoge, dijelom legalno, dijelom ilegalno objavljivane časopise koji su se izričito bavili umjetničkim i intelektualnim životom. Na taj je način, usprkos zabrani, ipak bilo moguće razviti prilično živahnu kulturu diskusije, u kojoj ispočetka nije bilo obvezujućih direktiva. Iako cjelovita rekonstrukcija i analiza diskursa 20-tih godina zahtijeva zaseban istraživački rad, prevladava upečatljiv dojam da unutar tog desetljeća nije bilo spomena vrijednih lomova i da je do prvog politički eksplozivnog zaoštrenja fronti došlo tek nakon rezolucija iz Harkova 1930. godine, kad je na Drugoj konferenciji Međunarodnog udruženja revolucionarnih pisaca proglašen primat politike nad estetskim doživljajem umjetnika. Umjetnost je prema rezoluciji iz Harkova trebala isporučiti politički nepo-

Dva najveća grada, Zagreb i Beograd, ubrzo su postala središta lijeve literarne i umjetničke scene. Dok su u Zagrebu nastajali mnogi pojedinačni projekti u kojima su se očitovali različiti estetski i sadržajni pristupi, Beograd se razvio u jugoslavenski centar nadrealizma. Među njegove najpoznatije predstavnike ubrajali su se, između ostalog, Oskar Davičo, Marko Ristić, Koča Popović i Aleksandar Vučo.⁹³ Uglavnom su bili članovi KPJ, što je kasnije rezultiralo tenzijama između političkog uvjerenja i intelektualne neovisnosti, posebno zbog sve rigidnijeg pristupa umjetnosti koji se u Partiji javlja 30-tih godina. Situacija za ljevicu u novoosnovanoj državi nije bila nimalo ugodna. Zabrana se nije odnosila samo na ukupnu partijsku strukturu KPJ, nego i

Boris Zihlerl

Ognjen Prica

direktive, poput Cesarca, Jovana Popovića, Milovana Đilasa, Ognjena Price, Borisa Zihlerla ili Radovana Žogovića, sa skepsom gledali na te teze, iako su bili nadasve bliski „socijalnoj književnosti.”⁹⁴

Međutim, događaji su se ubrzali i situacija se radikalizirala nakon što je Krleža u svom predgovoru *Podravskega motiva*, mapi crteža svoga prijatelja Krste Hegedušića, formulirao jasno odbijanje politički tendenciozne umjetnosti, dok je gotovo istovremeno na I. Kongresu Saveza sovjetskih pisaca usvojena parola „socijalističkog realizma” i umjetnost potpuno podređena politici.⁹⁵ Ako su razlike prije toga dolazile do izražaja kao umjetničke disonancije, sada su poprimile izrazito politički karakter.

Ta se promjena isprva najjasnije očitovala u odnosu prema beogradskim nadrealistima, čija su djela u „službenim” partijskim publikacijama kritički vrednovana, ali politički nisu osporavana. Jovan Popović, pisac i kasniji sudionik NOB-a, godine 1930. u časopisu *Socijalna misao* objavio je tekst o nadrealizmu u kojem ga je doduše kritizirao, ali istodobno ocijenio i kao „najboljeg predstavnika” građanske književnosti. Međutim, nakon Kongresa sovjetskih pisaca prizvuk je u istom časopisu postao osjetno grublji, moglo se biti još samo za ili protiv revolucije: u vremenima „revolucionarne borbe dviju neprijateljskih strana,” kazano je, književnost mora svjesno služiti „proleterskoj fronti,” inače je kontrarevolucionarna ili, kao u slučaju nadrealizma, trockistička, što je u staljinističkom svjetonazoru predstavljalo ekvivalent gradaciji kontrarevolucionarnog agitiranja.⁹⁶ Za jugoslavenske nadrealiste su mogućnosti djelovanja ionako već bile ograničene

94 Usp. Gojko Tešić, Otkrovenje srpske avangarde. Kontekstualna čitanja [=Kolekcija Neznana avangarda] (Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2007), posebno str. 263-279.

95 Krsto Hegedušić, Podravskega motiva. Trideset i četiri crteža, s predgovorom Miroslava Krleže (Zagreb: Minerva, 1933); Schmitt i Schramm, Sozialistische Realismuskonzeptionen, posebno str. 9-16 i 43-50.

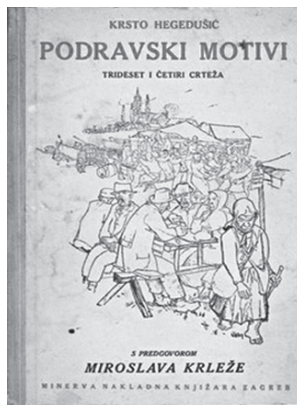
96 Stanko Lasić, Sukob na književnoj ljevici. 1928-1952 [=Izdavanja Instituta za znanost o književnosti] (Zagreb: Liber, 1970), str. 72 i dalje i str. 88; fokus na još uvijek ne u cijelosti izraženoj isključivosti unutar redakcija usmjerava Predrag Matvejević, Književnost i njezina društvena funkcija. Od književne tendencije do sukoba na ljevici (Novi Sad: Radnički univerzitet Radivoj Čirpanov, 1977), str. 107 i dalje.

“Slučaj Augusta Cesarca,” Nova Evropa 4(01.06.1923)16; o Krleži vidi Visković, Krležološki fragmenti, str. 19.

93 Jovan Deretić, Kratka istorija srpske književnosti (Novi Sad: Svetovi, 2001); Jelena Novaković, Tipologija nadrealizma. Pariska i beogradska grupa (Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2002).

nakon objave kraljevske diktature 6. siječnja 1929. godine, a ta je grupa privremeno razbijena potkraj 1932. godine, kad su uhićeni gotovo svi poznatiji nadrealisti.

Krležine intervencije kao teoretičara umjetnosti u predgovoru Hegedušićevim *Podravske motive* predstavljale su uvod u drugu fazu sukoba između partijske linije i umjetničke slobode koja se u povijesnom istraživanju smatra stvarnim razdobljem „sukoba na književnoj ljevici.“ Premda je i sam bio kritičar nadrealizma, Krleža je imao na umu spoj umjetnosti i revolucije koji je zapravo bio vrlo srodan nadrealizmu. Istovremeno dvoglasje umjetnosti i revolucije za njega nije bilo proturječno, već nužna zadaća umjetnika u doba revolucionarnih promjena. Umjetnik mora, piše Krleža u predgovoru, „služiti samom sebi: umjetnosti,“ ali istodobno mora i „služiti revoluciji: lijevoj fronti.“⁹⁷ Partija je te misaone igre svog najrenomiranijeg pisca ispočetka pokušala spriječiti ne dajući mu prostor za objavljivanje, i to tako što je većinu redakcija lijevih kulturnih časopisa „po-

Podravske motive

punila“ odanim partijskim sljedbenicima, primjerice u časopisima *Književni savremenik* i *Kultura*. Stoga je Krleža pokrenuo vlastiti časopis, *Pečat*, u kojem je još jednom krenuo u napad, na što je izbačen iz Partije, te je za vrijeme ustaškog režima živio izolirano u Zagrebu. Prema navodima novinara Bore Krivokapića, Krleža je svoju situaciju 1941. opisao kao bezizlaznu usamljenost:

Časopis Pečat

“Potpuno sam između ustaša i komunista. Nitko ne odgovara na pozdrav, svi odvrću pogled kao da sam kužan. Ustaše u meni vide komunistu, a komunisti me ne žele, jer sam trockist.”⁹⁸

Što se dogodilo? U prvom broju svog časopisa Krleža uvodno nije samo naznačio orijentaciju svog publicističkog projekta, nego je i ironizirao pjesmu Jovana Popovića *Seljak*. U uvodu prvog broja kategorički je napisao:

“Istinska lijeva književnost zato nastupa na dvije fronte: protiv lijevog kiča i nazovilijevih frazera, tj. Protiv nazovilijeve literature, koja književnosti samo šteti, a lijevu sramoti; protiv katoličke i nacionalističke desne

literature, koja smatra da izvan njene prodike i korizme ništa ne postoji.”⁹⁹

Socijalni angažman stihova Jovana Popovića *Neće biti granica/Neće biti gladnih/ Plodovi oranica* itd. itd. Krleža uspoređuje s dječjom pjesmicom: *Leti pčela malena/oko cvijeta šarena./Niti staje, niti sjeda/dok ne skupi dosta meda...*¹⁰⁰ Kao i u prošlom sukobu, i tu je bila riječ o obrani umjetničke slobode s obzirom da su sve isključivije dogme partijske ljevice bile neposredno vezane za sovjetske direktive; nisu predstavljale čak ni neko izvorno shvaćanje umjetnosti nego su živjele, kako je to Miroslav Egerić precizno formulirao u svojoj polemici, „u naručju velikog moskovskog boga, skrivene iza zidina Kremļa.“¹⁰¹ U međuvremenu je Partija to kritičko pozicioniranje ocijenila kao izričito političko, tim više što je nakon posjeta Andrea Bretona Trockom tijekom njegova egzila u Meksiku i zajedničke deklaracije koja je potom uslijedila, nadrealistima oduzela svako egzistencijalno opravdanje kao dijela lijevog pokreta. Član KPJ Radovan Zogović smatrao je čak da se iza redakcije *Pečata* skriva dobro organizirana politička grupacija koja je sabotirala proletersku revoluciju. „Grupa Pečat,“ napisao je Zogović, formirala se kao samostalna grupacija, „ujedinjena u svojoj mržnji prema radničkom pokretu“ i prije svega „ispunjena mržnjom prema svim časnim ljudima i njihovom moralu.“¹⁰² Odgovornim piscima iz tog „nečasnog“ kruga, smatrao je Zogović, nedostaje vjera u napredak i povjerenje u radničku klasu – argumentacija koja ukazuje na duhovnu srodnost s izjavama Andreja Ždanova, po kojem je sovjetska umjetnost imala biti „optimistična umjetnost.“

Marko Ristić

Glavna meta napada bio je Marko Ristić, kojeg su kao deklariranog nadrealista i nepartijca, pritom još bliskog prijatelja Andrea Bretona, bez većih otpora mogli proglasiti politički nepouzdanim, za razliku od Krleže koji je u Titu imao vrlo utjecajnog zagovornika. U svojoj polemici duljoj od 150 stranica, objavljenj 1939. pod naslovom *Dijalektički anti-barbarus*, Krleža je glavne premise sorealističke teorije umjetnosti podvrgnuo temeljitoj kritici:

“Od danas branim dostojanstvo socijalne tendencije od diletanata i neću popustiti tako dugo dok ne sre-

99 Lasić, Sukob na književnoj ljevici, str. 181.

100 Miroslav Krleža, “Svrha Pečata i o njoj besjeda,” *Pečat* 1 (1939) 1-2, str. 121.

101 Miroslav Egerić, “O jednoj vanserijskoj knjizi,” *Kultura* 4 (1971) 13-14, str. 219; vidi i Matvejević, *Književnost i njezina društvena funkcija*, str. 112.

102 Cit. prema Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*, str. 238.

97 Ibid., str. 107.

98 Cit. prema Lauer, *Wer ist Miroslav K.?*, str. 97.

dim ove zbrke u pojmovima, u savjestima i u književnim prilikama o okviru dijalektičkog krila naše lijeve, lijepe i napredne knjige...¹⁰³

Reakcija Partije bila je podjednako oštra, tim više što su se sada oglasili i visoki partijski funkcionari. Edvard Kardelj je tako nadrealizmu osporio svaku pripadnost naprednoj ljevici te ga denuncirao kao devijaciju i raskid s „jedinom istinom, istinom radničkog pokreta,“ koju po njegovom mišljenju zastupa isključivo Sovjetski Savez. A Tito je otvoreno zaprijetio da će se svako odstupanje od partijske linije smatrati kontrarevolucionarnim činom.¹⁰⁴ Beskompromisni stav Krleže i njegovih najbližih suradnika po pitanju umjetnosti potaknuo je i kritička očitovanja pojedinih intelektualaca koji su zahtijevali veću političku odgovornost, odnosno da se situacija politički i taktički bolje odvagne upravo s obzirom na nadolazeću opasnost od fašizma koja se manifestirala tijekom Španjolskog građanskog rata, ali i s obzirom na konsolidaciju Partije oslabljene uslijed sukoba suprotstavljenih frakcija, kojoj je Moskva već zaprijetila raspuštanjem. Jedinstvo Partije i organiziranog radničkog pokreta u Jugoslaviji ima veći prioritet od nužnosti kritičke polemike koja bi se pozabavila ključnim momentima kulturne represije. Čak je i profilirani intelektualac i pisac poput Veselina Masleše, koji je poginuo 1943. tijekom narodnooslobodilačke borbe, smatrao da je umjetnost u „ovakvim vremenima ‚sekundarna stvar‘.“¹⁰⁵ Čak je i Krležin kolega, Koča Popović, koji je pored Marka Ristića i Oskara Daviča bio jedan od vodećih nadrealista u Jugoslaviji, te zajedno s Ristićem objavio *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, koji se smatrao ključnim jugoslavenskim nadrealističkim djelom, kritizirao Krležu i urednike *Pečata* zbog njihova dogmatskog ponašanja. Njegova argumentacija protiv redakcije *Pečata* u zborniku *Književne sveske*, koji je publicirala KPJ, s jedne je strane bila politički motivirana, a kulminirala je prigovorom da su stajali na putu zajedničkoj „lijevoj fronti“ jugoslavenske književne scene.¹⁰⁶

I Predrag Matvejević, koji se svakako ubraja među najbolje znalce jugoslavenske književne scene te je bio jedan od prvih koji je vodio niz intervjua s Krležom objavljenih pod naslovom *Razgovori s Krležom*,¹⁰⁷ povlači jasnu distinkciju između političke i umjetničke sfere. Situaciju u kojoj je došlo do kulminacije sukoba na knjiženoj ljevici Matvejević je ocijenio ovako:

„U vremenu u kojem *sukob* ulazi u odlučnu fazu može

103 Miroslav Krleža, „Dijalektički antibarbarus,“ *Pečat* 1 (1939) 8-9, str. 134.

104 Lasić, *Sukob na književnoj ljevicistr.* 230 i 226. U vezi općeg prigovora trockizmu, vidi Aleksandar Flaker, *Poetika osporavanja. Avangarda i književna ljevica* [=Biblioteka Suvremena misao] (Zagreb/Rijeka: Školska knjiga/Liburnija, 1982), str. 164-167.

105 Cit. prema Matvejević, *Književnost i njezina društvena funkcija*, str. 125.

106 Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde*, str. 277-279.

107 Vidi novo izdanje: Predrag Matvejević, *Razgovori s Krležom*, 8. izdanje (Zagreb: V.B.Z., 2011), str. 310.

se reći (barem s današnjeg gledišta) da političko-historijski razlozi opravdavaju praktičke mjere onih koji po svaku cijenu hoće sačuvati integritet pokreta i partije [...]. Historija će u potpunosti legitimirati političko rješenje jugoslavenske partije, ali će kulturna historija u daljnjem razvoju u cijelosti rehabilitirati smisao disidencije ‚pečatovaca‘.“¹⁰⁸

Na taj je način Matvejević, za razliku od Miroslava Egerića ili Stanka Lasića, koji su oštro kritizirali tadašnju partijsku liniju, našao dopadljivu formulu u koju je zaodjenuo službeni kompromis između sukobljenih strana: Marko Ristić je imenovan prvim poslijeratnim veleposlanikom u Francuskoj, a Miroslav Krleža postao je najutjecajniji kulturni političar. Unatoč tome još uvijek stoji kritika Koče Popovića vezana uz pitanje do koje je mjere Krleža sam doprinio eskalaciji sukoba u vrijeme – kako je to Popović formulirao – kada se „krvavi narodi krvljuju nevinom kaljaju.“¹⁰⁹ Time je Popović kao pripadnik međunarodnih brigada u Španjolskom građanskom ratu naposljetku aludirao na to da se Krleža nije dovoljno oglasio tijekom tog prvog ratnog pohoda fašizma.

4. Španjolski građanski rat i jugoslavenska ljevica

Veljko Vlahović

Španjolski građanski rat od 1936. do 1939. već su njegovi suvremenici smatrali prvim probnim balonom koji su pustile nacistička Njemačka i fašistička Italija kako bi testirale vlastitu vojnu učinkovitost i tehničku opremljenost. U većini svojih zabilježaka, pisama i drugih dokumenata, sudionici španjolskog rata posve nedvosmisleno

ocjenjuju tadašnju situaciju u međunarodnoj politici. Španjolski borac Lazar Udovički, koji je u to doba studirao, pa je početkom 1937. s drugim politički aktivnim jugoslavenskim studentima (među kojima i Veljkom Vlahovićem) krenuo iz Praga u Španjolsku, u pismu roditeljima iznosi svoju ocjenu tadašnje situacije koja se, gledano iz današnje perspektive, čini nevjerojatno realističnom. U pismu navodi:

„Danas je međunarodna situacija takva da sa svih strana preta opasnost rata koji pripremaju fašističke države. Svaki uspeh fašizma u bilo kojoj zemlji znači udarac za međunarodni proletarijat i potporu reakcije u svim zemljama. Danas se vodi borba u Španiji ne

108 Matvejević, *Književnost i njezina društvena funkcija*, str. 125.

109 Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde*, str. 278.

više između španskih banditskih generala fašista i španskog naroda, već se intervencijom nemačkog i italijanskog fašizma ovaj građanski rat u Španiji pretvorio u borbu međunarodnog fašizma protiv svih međunarodnih demokratskih elemenata. [...] Iz ovog rata je vrlo verovatno da će izbiti i svetski rat [...]."¹¹⁰

A u zajedničkoj deklaraciji jugoslavenskih studenata, formuliranoj 25. siječnja 1937. u Pragu, posebno se naglasila važnost međunarodne solidarnosti u borbi protiv fašističke opasnosti:

„Apel naših drugova, španskih studenata, upućen studentima svih zemalja, došao je i do nas, i mi smo odlučili da se tom apelu odazovemo i da im pomognemo koliko je najviše u našoj moći, a to je, da se i mi pridružimo španskim studentima, seljacima i radnicima, svjesni da braneći njihovu slobodu branimo i slobodu naših naroda.”¹¹¹

Mjerodavne političke snage onog doba uglavnom su ignorirale takve analize i upozorenja. Umjesto njih je, čak i unatoč jakoj potpori što su je njemački i talijanski fašisti pružali reakciji, prevladala politička koncepcija „neutralnosti” prema internim španjolskim poslovima. Službena politika vlade Kraljevine Jugoslavije priključila se „političci neutralnosti,” a vlasti su poduzimale sve moguće mjere kako bi opstruirale odlazak jugoslavenskih dobrovoljaca u Španjolsku. Prema procjenama, više od 1000 osoba koje su željele oputovati u Španjolsku ili je spriječeno da napusti zemlju ili je, za vrijeme pokušaja da se dokopaju Španjolske, iz trećih zemalja deportirano natrag u Jugoslaviju.¹¹²

KPJ je u međuvremenu provodila odluke Komunističke internacionale i u partijskim publikacijama podupirala odašiljanje dobrovoljaca u Španjolsku.¹¹³ Prema tre-

110 Cit. prema Lazar Udovički, O Španiji i španskim borcima. Članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji (Beograd: Stručna knjiga, 1991) str. 8. Slično je argumentirao i velik broj španjolskih interbrigadista, vidi npr. Veljko Vlahović (ur.), Sabrani radovi. 1. Španski građanski rat. U suradnji s Brankom Pavićevićem (Beograd/Titograd: Izdavački centar Komunist/Pobjeda, 1981), str. 4-6; Olga Manojlović-Pintar, „Uvod” u: Olga Manojlović-Pintar i Milo Petrović (ur.), Katalog izložbe „Nopasaran! – 19. oktobar – 20. novembar 2011. godine (Beograd: Arhiv Srbije, 2011), str. 6.

111 [N. N.]: „Apel praških studenata,” u: Krv i život za slobodu. Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji. U suradnji s K. Anger. (Titograd: Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske/Centar za masovne komunikacije, 1978), str. 21.

112 Udovički, O Španiji i španskim borcima, str. 138. Vlajko Begović, „KPJ i rat u Španiji 1936-1939,” u: Čedo Kapor (ur.): Španija 1936-1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu (Beograd: Vojnoizdavački zavod 1971), sv. 1, str. 27 i dalje.

113 Vidi primjerice Kosta Nađ, „Predgovor četvrtom izdanju,” u: Krv i život za slobodu, str. III; Josip Broz Tito, „Uvod,” ibid., str. VII–XI; u ime CK KPJ, Blagoje Parović, „Svim antifašistima, borcima Internacionalnih brigada u Španiji,” ibid., str. XIII–XV; Udovički, O Španiji i španskim borcima, str. 78 i dalje i 132 i dalje; Zlatko Čepo, „Josip Broz Tito i rat u Španiji,” u: Međuakademijski odbor Savjeta Akademije SFRJ za proučavanje uzroka i posledica drugog svjetskog rata i In-

nutnim procjenama, koje je na temelju vlastitih istraživanja objavilo udruženje Španski borci 1936-1939 iz Beograda, na strani Španjolske republike borilo se više od 1700 jugoslavenskih pripadnika i pripadnika Internacionalnih brigada. Od njih je gotovo 600 poginulo u Španjolskoj, a još 116 u Narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji.¹¹⁴ CK KPJ je već potkraj srpnja 1936. u telegramu Komunističkoj partiji Španjolske izrazio solidarnost sa Španjolskom republikom i odlučeno najavio odašiljanje dobrovoljaca u Španjolsku:

„Radnička klasa zemalja Jugoslavije pridružuje se međunarodnoj akciji solidarnosti proletarijata i prijatelja slobode cijelog svijeta, koja će pomoći vašu borbu.”¹¹⁵

Iz ondašnjih objava i direktiva Partije postaje očitim koliko je detaljno vodstvo Partije uspoređivalo strukture i događaje u Španjolskoj s onima u Kraljevini Jugoslaviji i isticalo zajedničke crte, primjerice nedovršenu građansko-demokratsku revoluciju, jaki položaj vojske, reakcionarni utjecaj dijela katoličkog klera i poglavito multinacionalnost, koja je postojala u obje države. Iz povijesne perspektive i s aspekta specifične situacije KPJ kao stranke, koja je u zemlji bila službeno zabranjena pa je djelovala polulegalno a dijelom i posve ilegalno, zanimljivo je promatrati kako je fašizam u Jugoslaviji Partija ne samo detektirala kao glavnog neprijatelja (analogno Dimitrovljevom referatu na VII. Svjetskom kongresu Komunističke internacionale 1935.), nego i koju je taktiku prema njemu razvila. Time je konzekventno krenula političkim putem taktike narodne fronte što se kasnije u narodnooslobodilačkom ratu pokazalo uspješnim. U jednom svom naputku, CK KPJ 18. rujna 1936. minuciozno razrađuje kako se treba odvijati partijski rad s obzirom na to pitanje: između ostalog se zahtijevalo da se pojača politička djelatnost među katolicima (budući da je reakcionarni katolički kler bio pretežito na strani fašističkih generala), a narodna fronta propagira kao jedini jamac slobode za narode i nacije. U tom je dokumentu osim toga posebno zanimljiv i pokušaj izlaska iz ilegalnosti kroz razotkrivanje fašista kao pravih pučista i izdajnika naroda u domaćoj i inozemnoj javnosti. U točki 4 partijskog naputka se kaže:

stitut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (ur.), Znanstveni skup u povodu 50. obljetnice sudjelovanja Jugoslavena u borbi španjolskog naroda protiv fašizma održan u Zagrebu 8. i 9. prosinca 1986. (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986), str. 11–12; Savo Pešić, „Komunistička partija Jugoslavije i španjolski građanski rat,” ibid., str. 47–49. O Internacionalnim brigadama kao zanimljiv izvor vidi i Franz Dahlem, „Aus der militärpolitischen Arbeit der XI. Internationalen Brigade,” u: Werner Abel (ur.), Die Kommunistische Internationale und der spanische Bürgerkrieg (Dokumente) (Berlin: Dietz, 2009), str. 100–112.

114 Svi podaci temelje se na mom intervjuu s predsjednikom udruženja Španski borci 1936-1939, Milom Petrovićem, vođenim 16.03.2012. u Beogradu. Međutim, slične brojke mogu se naći i u drugim memoarskim izdanjima na tu temu, primjerice kod Udovičkog, O Španiji i španskim borcima, str. 141; a vidi i Manojlović-Pintar, „Uvod,” str. 17.

115 Cit. prema Begović, „KPJ i rat u Španiji 1936-1939,” str. 20.

“Fašiste prikazivati kao izdajnike domovine i podvlačiti naš odnos prema domovini. Istupati kao branilac legalnosti, a fašiste označiti kao pučiste, zaverenike, rušioce zakonitosti.”¹¹⁶

U politiku prema Španjolskoj spadalo je nadalje osnivanje odbora solidarnosti, usklađivanje i objedinjavanje djelovanja sa socijaldemokratskim organizacijama, aktiviranje ženskih i omladinskih organizacija te slanje medicinske pomoći.

Najveći dio Jugoslavena, koji su stigli u Španjolsku, uvršten je u 129. Internacionalnu brigadu, a raspoređeni su uglavnom u bataljune „Đuro Đaković,”¹¹⁷ „Dimitrov,”¹¹⁸ „Tomáš Masaryk,”¹¹⁹ „Petko Miletić,”¹²⁰ „Matija Gubec”¹²¹ i „Ivan Cankar.”¹²² Po podacima iz memoarske proze i autobiografskih zapisa, nazočni su komunisti vrlo brzo počeli za interbrigadiste organizirati razne oblike političkog obrazovanja i informiranja. No, unatoč visokoj razini organiziranosti, iz memoara jasno proizlazi i da se unutarpartijska podijeljenost zbog frakcijskih sukoba među jugoslavenskim komunistima nastavila i u Španjolskoj. Taj aspekt potencijalnih frakcijskih borbi važan je upravo zbog toga što pokazuje da se jugoslavenska KP u tom trenutku nije morala nositi samo sa statusom ilegalnosti, nego i ogromnim problemom unutarnje konzistencije i jedinstva.¹²³ Nije se to odnosilo samo na dijelove članstva u partijskoj bazi nego je pogađalo i velik broj pripadnika partijskog vodstva. Kad se pogleda kadrovska struktura članova KP u Španjolskoj, ne može se izbjeći konstatacija da tu ni u kom slučaju nije bila zastupljena samo druga garnitura istaknutih partijaca. Osim već

Branko Krsmanović

spomenutog Koče Popovića, tu su bili članovi CK Blagoje Parović i Božidar Maslarić, Veljko Vlahović, Rodoljub Čolaković, Ivan Gošnjak, Branko Krsmanović, kao i već spomenuti pisac August Cesarec. Zbog toga se i različita otvorena pitanja u vezi lijeve partijske opozicije u tom razdoblju čine utoliko važnijim. Ta se opozicija, kao i nikad do kraja razjaš-

njena smrt Ratka Pavlovića, doduše spominje u memoarima i objavljenim razgovorima s Lazarom Udovičkim, posebno u njegovom intervjuu redakciji beogradskih studentskih novina *Student* – iako Udovički pritom nije konkretno odgovorio na pitanje – no znanstveni radovi na tu temu ne postoje. Istraživanje i obrada internih sukoba ostaje stoga prepušteno budućem bavljenju tom temom. Za mogući politički konfliktni potencijal indikativna je i naknadno iznesena kritika staljinističkih metoda među jugoslavenskim interbrigadistima, koje su se navodno provodile sve do 1937, kad je Tito preuzeo vodstvo Partije.¹²⁴

Ivan Gošnjak

Koča Popović

Nakon prisilnog povlačenja međunarodnih brigada iz Španjolske 1939, za većinu brigadista počelo je razdoblje dugogodišnjeg zarobljeništva uglavnom u francuskim koncentracijskim i radnim logorima. Iz redova jugoslavenskih španjolskih boraca bilo ih je gotovo 500.¹²⁵ Većina interbrigadista koji su se vratili u Jugoslaviju sudjelovala je i u narodnooslobodilačkom ratu, u kojem su zauzimali vodeće položaje u partizanskoj vojsci. Tako su Koča Popović, Peko Dapčević, Kosta Nađ i Petar Drapšin svi odreda bili visokorangirani zapovjednici.

Peko Dapčević

Povijesno nasljeđe pripadnika međunarodnih brigada se u doba Jugoslavije, za razliku od mnogih drugih država, intenzivno održavalo na životu, čak i ako se objavljena memoarska

proza nije odrazila i u kritičkoj znanstvenoj raspravi i analizi. Međutim, politički važnom ostaje činjenica da Jugoslavija nikad nije priznala Francov režim i da je, kao i Meksiko, održavala stalne diplomatske odnose sa španjolskom republikanskom vladom u egzilu. Zbog toga je važno iznijeti još jedan znanstveno relevantan aspekt povijesti jugoslavenskih interbrigadista:

116 Ibid., str. 23 i 25.

117 Đuro Đaković (1886-1929), jedan od osnivača KPJ.

118 Georgij Dimitrov (1882-1949), istaknuti bugarski političar i glavni tajnik Komunističke internacionale.

119 Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937), češki političar i prvi predsjednik države.

120 Petko Miletić (1897-1939), član Politbiroa KPJ, 1939. postaje žrtvom staljinističkih čistki.

121 Matija Gubec (1538-1573), vođa socijalne seljačke bune u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.

122 Ivan Cankar (1876-1918), slovenski pjesnik i pisac.

123 Gore navedene izjave španjolskog borca Koče Popovića u njegovoj kritici beskompromisne Krležine pozicije stoje upravo u tom kontekstu, kao i naknadna ocjena Predraga Matvejevića.

124 Begović, KPJ i rat u Španiji 1936-1939, str. 30 i dalje.

125 O tome opširno i s osobnim prizvukom Udovički, O Španiji i španjskim borcima, posebno str. 13-59.

opoziciju jugoslavenskih „Španjolaca“ protiv rastućeg nacionalizma, koji se u Jugoslaviji počeo javljati sredinom 80-tih godina prošlog stoljeća i kojeg su oni već vrlo rano pokušali suzbiti nekolicinom otvorenih pisama upozorenja.¹²⁶

5. Perspektiva

Sustavna i kritična idejna i socijalna povijest jugoslavenske ljevice još uvijek ne postoji. U tekstu smo pokušali ukazati na nekoliko bitnih nedostataka u znanstvenom istraživanju. U to posebno spadaju rani socijalistički počeci jugoslavenske ljevice, koji kao da su ostali u nekom „mrtvom kutu“ u kojem ih ni povijest Habsburškog i kasnog Osmanskog carstva, ni historiografije pojedinih postjugoslavenskih država nisu uzimale u obzir. U povijesnom diskursu socijalističke Jugoslavije ta se tema kasnije razmatrala pretežito s aspekta uspješne društvene revolucije pod vodstvom Komunističke partije. Postojeće sinteze, odnosno cjeloviti povijesni prikazi Jugoslavije, samo se sporadično i nesustavno bave razvojem lijevih ideja u Jugoslaviji prije Drugog svjetskog rata, i to uglavnom onda kad „puteve modernizacije“ žele dokumentirati i na primjeru razvoja političkog okruženja. Stoga ne čudi da se, primjerice, povijest anarhizma, recepcije anarhističkih ideja i njihove provedbe na terenu uglavnom isključuje iz „mainstreama“ povijesne znanosti. Za razliku od toga, nešto više znanstvenog interesa moglo bi se očekivati u odnosu na osnivanje Komunističke partije Jugoslavije, pogotovo s obzirom na njenu ključnu ulogu kako za vrijeme NOB-a tako i kasnije, u poratnom razdoblju u Jugoslaviji. Međutim, cjelovit historijski prikaz komunističkih struktura u razdoblju između dva rata sa svim onim različitim aspektima te povijesti (npr. unutarstranački frakcijski sukobi, odnos prema nacionalnom pitanju ili Komunističkoj internacionali), kao i dosad, ostaje i dalje samo desiderat.

Otvorenom ostaje i društveno-povijesna i idejno-povijesna analiza lijevog intelektualnog miljea koja bi istražila pitanja socio-ekonomske i umjetničko-političke geneze. Tu bi se posebno trebalo pozabaviti slomom državnih institucija na prijelazu od Habsburškog carstva u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca i njegovom političkom obradom na „literarnom polju“ – u smislu Pierrea Bourdieua – kako bi se ocrtili kognitivni modeli percepcije i tradicije jugoslovenstva u tom prijelomnom razdoblju. Fokus nadalje treba usmjeriti i na političku etabriranost tog specifičnog miljea, jer je osim angažmana na radikalnoj ljevici postojao i čitav niz progresivnih, projugoslavenski orijentiranih intelektualaca, poput primjerice Ive Andrića, koji su isprva bili u državnoj službi, a za vrijeme fašističke okupacije i građanskog rata nisu aktivno sudjelovali u NOB-u. I idejni sukobi s političkim protivnicima morali bi se

u budućnosti pobliže analizirati jer već sama politička podrška, koju je Krleži pružio deklarirani fašist i visokopozicionirani ministar ustaške države Mile Budak, otvara čitav niz pitanja o unutarnjoj, političko-socijalnoj strukturi umjetničkog miljea u razdoblju između dva rata. No i sukob na književnoj ljevici, o kojem postoji popriličan broj znanstvenih radova, morao bi se podvrgnuti novom kritičnom istraživanju, i to ponovo prije svega zbog kontroverzi unutar lijeve intelektualne scene jer – kao što je pokazao primjer kritike Koče Popovića na račun Krležinih aktivnosti – sukob se nije odvijao isključivo na relaciji Partija-umjetnici, nego i unutar samog umjetničkog miljea.

Znanstveno istraživanje o jugoslavenskim interbrigadistima nalazi se pak na samom svom početku s obzirom da, osim u tekstu navedene memoarske i autobiografske proze (i s iznimkom nekoliko pojedinačnih radova), gotovo da ne postoji ozbiljna analiza o tom tematskom kompleksu. U memoarskoj literaturi neka se pitanja već postavljaju, prije svega o političkoj orijentaciji i potencijalnim sukobima interbrigadista, kao i njihovom odnosu prema službenoj partijskoj politici. Tome se pridružuju pitanje o interniranju u francuskim logorima nakon 1938. godine, povratku španjolskih boraca u Jugoslaviju i njihovoj ulozi u partizanskoj borbi.

¹²⁶ Osim toga vidi: Vjeran Pavlaković, *Twilight of the Revolutionaries. 'Naši Španci' and the End of Yugoslavia*, u: *Europe-Asia Studies* 62(2010), sv. 7, str. 1175–1191.

6. POPIS LITERATURE

[[N. N.], "Kaj je anarhist?" *Kmetijske in rokodelske novice* 57(25.02.1899)8, str. 71–72

[N. N.], "U pamet se!" *Politika* 16(30.12.1920)4559, str. 1

[N. N.], "Ustav je stupio na snagu. Kad se vraćao iz Konstitucije, sa zakletve na Ustav, na Prestolonaslednika je izvršen atentat koji nije uspeo," *Politika* 17(30.06.1921)4734, str. 1

[N. N.], [Fotografija Cesarčeve zatvorske ćelije] *Borba* 26(04.01.1961), str. 3

[N. N.], "Apel praških studenata," u: *Krv i život za slobodu. Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji* u suradnji s K. Anger (Titograd: Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske/Centar za masovne komunikacije, 1978), str. 21

Ivam Ancel, "Kongres ugarske socijalne demokracije," *Sloboda*, 01.03.1893, (5), str. 9

Vlajko Begović, "KPJ i rat u Španiji 1936-1939," u: Čedo Kapor (ur.): *Španija 1936-1939. Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu* (Beograd: Vojnoizdavački zavod 1971), str. 19-34

Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj. Od prvih stranačkih grupiranja do 1918* (Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće, 1958)

Lav Davidovič Bronstein-Trocki, "Književnost i revolucija," u: Vjekoslav Mikecin (ur.), *Marksizam i umjetnost* (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1972), str. 225–238

Marie-Janine Calic, *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert* (München: C.H. Beck, 2010)

Josip Cazi, *Prva radnička društva u Hrvatskoj: samostalni ekonomski i politički istupi (1860-1880)* (Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije/Republičko vijeće za Hrvatsku, 1950)

Josip Cazi, *Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj: od prvih radničkih društava do osnivanja Socijaldemokratske stranke (1880-1895)* (Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije/Republičko vijeće za Hrvatsku, 1958)

Josip Cazi, *Radnički pokret Hrvatske: 1860-1895* (Zagreb: Rad, 1962)

Krsta Cicvarić, "Šta hoćemo," *Radnička borba* 1 (14.01.1907)1, str. 1–2

Franz Dahlem, "Aus der militärpolitischen Arbeit der XI. Internationalen Brigade," u: Werner Abel (ur.), *Die Kommunistische Internationale und der spanische Bürgerkrieg [Dokumente]* (Berlin: Dietz, 2009), str. 100–112.

Putnik Dajić i Miroslav Stanojević (ur.), *Marksizam i anarhizam - istorija i savremenost* [=Knj. 9/VII naučni skup, 10-12. 1.1987, Aranđelovac] (Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1987)

Jovan Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti* (Novi Sad: Svetovi, 2001)

Milovan Djilas, *Der junge Revolutionär. Memoiren 1929-1941* (Wien: Fritz Molden, 1976)

Dejan Djokić, *Elusive Compromise: A History of Interwar Yugoslavia* (New York: Columbia University Press, 2007)

Dejan Djokić (ur.), *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea: 1918-1992* (London: Hurst, 2002)

Đorđe Đurić, "O srpskim studentima u Cirihiu 70-ih godina XIX veka, prema sećanjima jednoga od njih," *Zbornik Matice srpske za istoriju* 61-62, str. 195–199

Miroslav Egerić, "O jednoj vanserijskoj knjizi," *Kultura* 4(1971)13-14, str. 217–220

Kristan Etkin, "Nationalismus und Sozialdemokratie in Österreich," *Akademie* 11(1898), str. 485–491

Aleksandar Flaker, *Poetika osporavanja. Avangarda i književna ljevica* [=Biblioteka Suvremena misao] (Zagreb/Rijeka: Školska knjiga/Liburnija, 1982)

Aleksandar Flaker, "Hrvatska književna laž," u: Velimir Visković (ur.), *Krležijana* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), sv. 1, str. 323–343

Mirjana Gross, "Počeci radničkog pokreta u Zagrebu," *Historijski zbornik* 8(1955)1-4, str. 1–39.

Mirjana Gross, "Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890-1902," *Historijski zbornik* 9(1956)1-4, str. 1–29.

Boris Groys i Aage Hansen-Löve (ur.), *Am Nullpunkt. Positionen der russischen Avantgarde* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2005)

Krsto Hegedušić, *Podravski motivi. Trideset i četiri crteža, s predgovorom Miroslava Krleže* (Zagreb: Minerva, 1933)

Bruno Heidlberger, *Jugoslawiens Auseinandersetzung mit dem Stalinismus. Historische Voraussetzungen und Konsequenzen* [=Berliner Schriften zur Politik und Gesellschaft im Sozialismus und Kommunismus, 2] (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1989)

Trivo Inđić, "Anarhokomunizam – Pokret i pouke," *Praxis* 9(1972)1-2, str. 109–118

Stojan Kesić, *Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine* (Beograd: Narodna knjiga/Institut za savremenu istoriju [=Biblioteka Studije i monografije. Jugoslovenski radnički pokret], 1976)

Ivan Kovačević, "Pokušaj osnivanja anarhističko-komunističke kolonije u Duboviku kraj Slavenskog Broda (1909 i 1910)," *Prilozi za istoriju socijalizma* 3 (1966), str. 339–346

Janez Evangelist Krek, "Socijalni pomenki," *Dom in svet* 11(1898)10, str. 317–319

Miroslav Krleža, "Hrvatska književna laž," *Plamen* 1(1919)1, str. 32–40

Miroslav Krleža, "Slučaj Augusta Cesarca," *Nova Evropa* 4(01.06.1923)16

Miroslav Krleža, "Dijalektički antibarbarus," *Pečat* 1(1939)8-9, str. 73–232

Miroslav Krleža, "Svrha Pečata i o njojzi besjeda," *Pečat* 1(1939)1-2, str. 119–128

Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990)

Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici. 1928-1952* [=Iz-

- danja Instituta za znanost o književnosti] (Zagreb: Liber, 1970)
- Reinhard Lauer, *Wer ist Miroslav K.? Leben und Werk des kroatischen Klassikers Miroslav Krleža* (Klagenfurt: Wieser, 2010)
- Božo Madžar (ur.), *Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920: građa* (Tuzla: Univerzal/Regionalni istorijski arhiv, 1984)
- Olga Manojlović-Pintar, "Uvod" u: Olga Manojlović-Pintar i Milo Petrović (ur.), *Katalog izložbe jNopasaran! – 19. oktobar – 20. novembar 2011. godine* (Beograd: Arhiv Srbije, 2011), str. 5–15.
- Predrag Matvejević, *Književnost i njezina društvena funkcija. Od književne tendencije do sukoba na ljevici* (Novi Sad: Radnički univerzitet Radivoj Ćirpanov, 1977)
- Predrag Matvejević, *Razgovori s Krležom*, 8. izdanje (Zagreb: V.B.Z., 2011)
- Međukademijski odbor Savjeta Akademije SFRJ za proučavanje uzroka i posledica drugog svjetskog rata i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (ur.), *Znanstveni skup u povodu 50. obljetnice sudjelovanja Jugoslavena u borbi španjolskog naroda protiv fašizma održan u Zagrebu 8. i 9. prosinca 1986.* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986)
- Richard Mills, "Velež Mostar Football Club and the Demise of 'Brotherhood and Unity' in Yugoslavia, 1922–2009," *Europe-Asia Studies* 62(2010)7, str. 1107–1133.
- Josip Mirnić, Kalman Čehak i Danilo Kecić (ur.), *Građa za istoriju radničkog i socijalističkog pokreta u Vojvodini. 1868–1890* (Sremski Karlovci: Istorijski arhiv Autonomne Pokrajine Vojvodine, 1968)
- Halim Mulaibrahimović, *Marksizam i anarhizam* (Sarajevo: Marksistički studijski centar Gradske konferencije SK BiH, 1978)
- Branko Nadoveza, "Politička misao Krste Cicvarića," *Hereticus* 3-4(2006), str. 107–119
- Max Nomad, *Rebels and Renegades* (New York: Macmillan, 1932)
- Jelena Novaković, *Tipologija nadrealizma. Pariska i beogradska grupa* (Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2002)
- Vjeran Pavlaković, "Twilight of the Revolutionaries. 'Naši Španci' and the End of Yugoslavia," *Europe-Asia Studies* 62(2010)7, str. 1175–1191.
- Latinka Perović (2009), "O historiografiji i istoriji levice u Srbiji," u: Ivica Mladenović i Milena Timotijević (ur.), *Probuđiti san. Razgovori o levici u Srbiji* (Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 2009) str. 16–24
- Enver Redžić, *Austromarksizam i jugoslovensko pitanje* (Beograd: Narodna knjiga/Institut za savremenu istoriju, 1977)
- Franc Rozman: "Der Austroslavismus und die Sozialdemokratie in Südosteuropa," u: Andreas Moritsch (ur.), *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas* [=Schriftenreihe des Internationalen Zentrums für europäische Nationalismus- und Minderheitenforschung, 1] (Wien: Böhlau, 1996), str. 195–204.
- Dennison Rusinow, "The Yugoslav Idea before Yugoslavia," u: Djokić (ur.), *Yugoslavism*, str. 11–26
- Hans-Jürgen Schmitt i Godehard Schramm (ur.): *Sozialistische Realismuskonzeptionen. Dokumente zum 1. All-unionskongreß der Sowjetschriftsteller* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974)
- Laslo Sekelj, *O anarhizmu* (Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1987)
- Dubravka Stajić, "Istorija socijaldemokratije. Sto godina od osnivanja Socijaldemokratske partije Srbije - tuga i opomena," *Republika* 15(2003)314-315. On-line dostupno na <http://www.republika.co.rs/314-315/13.html>, posljednja provjera 03.01.2012.
- Mirjana Stančić, *Die Rezeption Arthur Schopenhauers in der kroatischen Literatur und Philosophie* [=Opera Slavica, N.F., 28] (Wiesbaden: Harrassowitz, 1994)
- L. S. Stavrianos, "The Balkan Federation Movement. A Neglected Aspect," *The American Historical Review* 48(1942)1, str. 30–51.
- Krunoslav Stojaković, "Gespräch mit dem Vorsitzenden des Vereins Spanienkämpfer 1936-1939 – Interview mit Milo Petrović," Beograd, 16.03.2012.
- Milan M. Subotić, "Bakunjin i srpski socijalisti sedamdesetih godina prošlog veka," *Filozofija i društvo* 1(1987), str. 259–278
- Holm Sundhaussen, *Geschichte Serbiens: 19 - 21 Jahrhundert* (Wien: Böhlau, 2007)
- Gojko Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde. Kontekstualna čitanja* [=Kolekcija Neznana avangarda] (Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2007)
- Josip Broz Tito, *Radnička klasa i Savez Komunisti Jugoslavije. 1926-1977*, ur. Momčilo Milankov et al. [=Josip Broz Tito: Izbor iz dela, 2] (Beograd: Svjetlost/Državna založba Slovenije/Matica srpska/Misla/Mladost/Pobjeda/Prosveta, 1978), str. 25–34
- D. Tutzowitsch, "Socijalizam u Srbiji," *Die Neue Zeit: Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie* 45(1909), str. 648–654
- Lazar Udovički, *O Španiji i španskim borbama. Članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji* (Beograd: Stručna knjiga, 1991)
- Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske (ur.), *Krv i život za slobodu. Slike iz života i borbe studenata iz Jugoslavije u Španiji*. Unter Mitarbeit von K. Anger. (Titograd: Udruženje jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske/Centar za masovne komunikacije, 1978)
- Miroljub Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929-1941 godine* [=Biblioteka Studije i monografije. Jugoslovenski radnički pokret] (Beograd: Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju, 1977)
- Velimir Visković, *Krležološki fragmenti. Krleža između umjetnosti i ideologije* (Zagreb: Konzor, 2001)
- Veljko Vlahović (ur.), *Sabrani radovi. 1. Španski građanski rat*. U suradnji s Brankom Pavićevićem (Beograd/Titograd: Izdavački centar Komunist/Pobjeda, 1981)

IMENIK

ANCEL, IVAN (Karlovac, 1870 – Zagreb, 16.10.1922), politički i sindikalni radnik. Prekida studij na Politehnici u Budimpešti da bi doučio stolarski zanat, zatim odlazi na rad u Beč, gdje stupa u socijalistički pokret. Vrativši se 1892 u Zagreb, priključuje se socijalističkom pokretu u zemlji i učestvuje u pokretanju lista *Sloboda*. Na skupštini socijalista (11.12.1892) u Zagrebu biran je za delegata na II. kongres Ugarske socijaldemokratske stranke, gdje referira o prilikama u Hrvatskoj, ističući, da se njen socijalistički pokret, zbog malog broja industrijskih radnika, oslanja na siromašne seljake, zanatske radnike i male obrtnike. Ancel je delegat i na III. kongresu Ugarske socijaldemokratske stranke (11.-14.05. 1894), a zatim na Međunarodnom socijalističkom kongresu u Zürichu (06.-12.08.1894). [...] uređuje *Slobodu*, vodi borbu za odobrenje sindikalnih pravila i učestvuje u akcijama protiv kuenovskog režima. Predsjedao je (08.-09.09.1894) tajnom zemaljskom sastanku socijalista Hrvatske i Slavonije, na kojem je osnovana posebna Socijaldemokratska stranka (njezin program je objavljen u *Slobodi*, br. 18. od 21.09.1894). Aktiviziravši se u redovima građanske opozicije, tzv. naprednjaka, postaje nakon sloma Monarhije (1918) povjerenik za socijalnu skrb u Pokrajinskoj vladi Hrvatske [...].¹²⁷

BUKŠEG, VILIM (Zagreb, 24.11.1874 – Zagreb, 11.03.1924). Godine 1895 delegat na kongresu Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Funkcionar tipografskog društva, 1898 i 1901-1902 uređuje *Slobodu*, organ stranke. Godine 1900 predvodi protivkuneovske demonstracije zagrebačkih radnika. [...] Godine 1905-1914 tajnik Međunarodnog vijeća, uređuje organ stranke *Slobodnu riječ*, a sa V[itomirom] Koraćem učestvuje – u ime stranke – u osnivanju Hrvatsko-srpske koalicije 1905, iz koje obojica uskoro istupaju zbog radničkog otpora suradnji s buržoazijom. Godine 1914 mobiliziran, vraća se s fronta 1917 i u okviru obnovljenog radničkog pokreta – poslije izvjesnih kolebanja – priključuje se desnom krilu na reformističkoj platformi V[itomira] Koraća i grupe oko njega. Za prevrata 1918 ulazi zajedno sa još 9 socijalista u Narodno vijeće i u Privremeno predstavništvo, u kome je povjerenik za socijalnu skrb. [...] Godine 1919-1920 ministar u vladi Ljube Davidovića. U proljeće 1921., Bukšeg okuplja razne socijaldemokratske grupacije u Socijalističku partiju Jugoslavije, postaje njen predsjednik i zatim predsjednik Glavnog radničkog saveza. Godine 1922 režim [vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, K.S.] ga postavlja za predsjednika Središnjeg ureda za osiguranje radnika (SUZOR).¹²⁸

CESAREC, AUGUST (Zagreb, 04.12.1893 – Zagreb, sredina srpnja 1941). Javio se u književnost uoči Prvog svjetskog rata, ali je glavnu književnu i publicističku djelatnost razvio u razdoblju između dva rata. [...] Potječe iz siromašne radničke porodice, u kojoj je otac bio pristaša socijaldemokratskog pokreta i imao znatnog utjecaja na orijentaciju svog sina. [...] Kao učenik viših razreda gimnazije počeo je saradivati u omladinskim časopisima (Pobratim, 1908-1910, Val, 1911), a pod pseudonimom Budislav Merković objavljuje 1912 brošuru „Đački pokret“. [...] Kada su 1912 u Zagrebu i u drugim gradovima u zemlji započeli đlački štrajkovi, koji su značili „protest omladine protiv cuvaještine“, Cesarec je u njima aktivno sudjelovao i s pomenutom brošurou prikazao raspoloženje u redovima naprednog đlačstva. Pred ispit zrelosti uhapšen je i optužen kao učesnik u atentatu Luke Jukića na komesara Slavka Cuvaja (08.06.1912). Osuđen je na tri godine teške tamnice. U tamnici je tešto obolio na plućima. Poslije 21 mjeseca pušten je iz mitrovičke kaznionice. Međutim, politički sumnjiv, pri kraju 1915 pozvan je u vojsku i upućen u Kruševac, gdje je proveo tri godine. U Zagreb se povratio poslije sloma Austro-Ugarske. Ispoljevši već kao omladinac mnogo simpatija za socijalizam, Cesarec je još pri kraju 1914 stupio u Socijaldemokratsku stranku. A kada je poslije Prvog svjetskog rata započelo oživljavanje i ujedinjavanje rasturenih radničkih pokreta, postao je članom Socijalističke partije Jugoslavije (komunista), koja je na Kongresu ujedinjenja (1919) pozdravila djelo izvršeno Oktobarskom revolucijom. Vukovarskom kongresu (1920) sam je prisustvovao, a poslije kongresa ušao je u redakciju glasila stranke (Novi svijet). [...] Vođen težnjom da se upozna s kulturnim nastojanjima mlade sovjetske države, otišao je u studenome 1922 u SSSR i tamo proveo pola godine [...]. Drugi put je krenuo u SSSR pri kraja 1934 i ostao do polovine 1937. Odavle je otputovao u republikansku Španjolsku, da pisanom riječju pomogne borbu protiv fašističkih napadača, a zadržao se tamo dva mjeseca. [...] Cesarec je pažljivo pratio sve agresivnije nastupanje fašizma, pa je u knjizi „Španjolski susreti“ i u brojnim člancima isticao potrebu „borbene spremnosti za obranu mira, napretka i demokracije“. Poslije napada na Jugoslaviju, u vrijeme t.zv. Nezavisne Države Hrvatske, cesarec je uhapšen; proveo je neko vrijeme u Zagrebu i Kerestincu, a u sredini srpnja 1941 strijeljan je u šumi kraj Zagreba. [...].¹²⁹

CICVARIĆ, KRSTA (Nikojevići kod Užica, 14.09.1879 – Beograd, 1944). Bio vanredni student na Univerzitetu u Beogradu i Beču. Godine 1907 izdavao nedeljni politički list anarhističkog pravca. Osuđivan više puta zbog političkih i štamparskih krivica. Učestvovao u Balkanskim ratovima 1912-1913, a 1914-1918 bio u zarobljeništvu

¹²⁷ Preuzeto iz Enciklopedija Jugoslavije, tom 1: A-Bosk (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1955), str. 97. Za sve izostavljene dijelove teksta odnosno dodatke odgovoran je Krunoslav Stojaković.

¹²⁸ Enciklopedija Jugoslavije, tom 2: Bosna-Dio (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1956), str. 298.

¹²⁹ Enciklopedija Jugoslavije, tom 2, str. 361–363.

u Austro-Ugarskoj. Pokretao listove i sarađivao u mnogima (Novo Vreme, Straža, Cicvarićev beogradski dnevnik). Docnije, od 1929, zajedno sa Svetolikom Savićem uređivao [...] list *Balkan*. Do 1912 objavio više brošura u anarhosindikalističkom duhu [...].¹³⁰

ČOLAKOVIĆ, RODOLJUB (Bijeljina, 07.06.1900 – Beograd, 30.03.1983). [Bivši] potpredsednik izvršenog oveća, književnika bi publicista. [...] Studirao na Visokoj ekonomskog-komercijalnoj školi ču Zagrebu. Posle izbijanja Oktobarske revolucije upoznaje se s idejama revolucionarnog radničkog pokreta i marta 1919 postaje član Socijalističke partije Bosne i Hercegovine. [...] Kao student u Zagrebu, učestvovao je u radu grupe komunista, a posle Obznane, koju je 29.12.1920 proglasila Vesnićeova vlada, Čolaković je postao član organizacije *Crvena pravda*. Kad je član te organizacije Alija Alijagić 21.07.1921 izvršio na Delnicima atentat na Milorada Draškovića, ministra unutrašnjih poslova u Vesnićeovoj vladi, Čolaković je uhapšen i u procesu protiv Alije Alijagića osuđen od zagrebačkog Sudbenog stola na 12 godina teške tamnice (robije). Robiju je izdržao u kaznenim zavodima u Lepoglavi, Sremskoj Mitrovici i Mariboru. [...] Po izlasku sa robije (26.10.1932), u vreme monarho-fašističke diktature, Čolaković je bio prisiljen da emigrira. Vreme do 1939 proveo je u Sovjetskom Savezu, Francuskoj, Austriji, Čehoslovačkoj i Španiji. Godine 1936 postao član Politbiroa CK KPJ. Po povratku iz emigracije (1939) Čolaković je bio kraće vreme u zatvoru, a zatim živeo u Bijeljini do početka narodnog ustanka u Jugoslaviji. Kao jedan od organizatora ustanka, bio član Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih odreda u Srbiji od početka jula do kraja septembra 1941, kada je, po odluci Vrhovnog štaba NOPOJ [Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije, K.S.], prešao u Bosnu. Tu je bio politički komesar Glavnog štaba NOPO Bosne i Hercegovine do januara 1942, a otada kao član Glavnog štaba za BiH i PK KPJ [Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije, K.S.] radio na terenu Istočne Bosne. Bio većnik AVNOJ-a [Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, K.S.] i ZAVNOBiH-a [Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, K.S.]; na Drugom zasjedanju AVNOJ-a izabran je za sekretara Predsedništva AVNOJ-a. Od 07.03.1945 ministar za BiH u vladi maršala Tita, a u aprilu iste godine obrazovao prvu vladu u BiH čiji je predsednik bio sve do septembra 1948, kada je postao član Savezne vlade. [...] Čolaković je [bio] član CK SKJ, CK SKBiH, Predsedništva SSRNJ [Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, K.S.] i Izvršnog odbora Saveza boraca NOR Jugoslavije [...].¹³¹

DAPČEVIĆ, PEKO (Ljubotnij, Cetinje, 25.06.1913 – Beograd, 10.02.1999). [Bio] član Saveznog izvršnog vijeća. Apsolvirao pravni fakultet. Član KPJ od 1933. Godine 1937-1939 borio se u Španskom građanskom ratu; u Španskoj republikanskoj armiji imao čin poručnika, pa kapetana. U NOR-u [Narodnooslobodilačkom ratu, K.S.] učestvuje od 1941 kao vojni rukovodilac na dužnostima komandanta Lovćenskog odreda i Glavnog štaba Crne Gore, komandanta 4. proleterske brigade, komandanta 2. proleterske divizije koja se proslavila naročito u borbama na Neretvi, Drini i Sutjesci, zatim kao komandant 2. udarnog korpusa, čije su divizije učestvovala u oslobođenju Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i dijela Srbije, kao komandant 1. proleterskog korpusa, a zatim prve armijske grupe s kojom učestvuje o oslobođenju Beograda i kao komandant 1. armije s kojom komanduje na Sremskom frontu i u završnim operacijama. Poslije rata nalazi se na dužnosti komandanta 4. armije, Glavnog inspektora, zamjenika i načelnika Generalštaba JNA. [...] Bio je član AVNOJ-a. [...].¹³²

DAVIČO, OSKAR (Šabac, 18.01.1909 – Beograd, 30.09.1989). Srednju školu pohađao u rodnom mestu, završio u Beogradu, gde se upisao na Filozofski fakultet i diplomirao 1930 (francuski jezik i književnost). Gimnaziski suplent u Beogradu, Šibeniku i Bihaću do 1932, kada je uhapšen zbog komunističke propagande među đacima i osuđen na 5 godina robije. Po izlasku sa robije živi u Zagrebu i Beogradu. Gonjen od policije, po slomu Jugoslavije, sklanja se u Split, gde ga italijanske vlasti interniraju, najpre na Korčuli, potom u italijanskim logorima za Jevreje. Godine 1943, po slomu Italije, probio se do oslobođenih dalmatinskih ostrva i priključio NOB-i [Narodnooslobodilačkoj borbi, K.S.]. Do kraja rata proveo u vojnim jedinicama, kao borac, i u agitaciono-propagandnim ustanovama. [...] U književnost se javio još sasvim mlad, u modernističkom listu *Okno*, koji je pokrenuo Đorđe Jovanović, jednim lirski pisanim prozним tekstom. [...] Kao član nadrealističkog pokreta, u kome je pripadao političkoj levici, sarađivao u svima nadrealističkim izdanjima i objavio (1929) sveščicu poetske proze „Anatomija“. [...] On je dao nekoliko izvanrednih, patetično i ironično intoniranih putopisa („Među Markosovim partizanima“, „1947“ i „Nirberški kavez“ u *Književnosti*), u kojima se poetska imaginacija udružuje sa pronicljivom psihološkom i društvenom opservacijom [...].¹³³

DRAPŠIN, PETAR (Turija, Stari Bečej, [15.11. K.S.] 1941 – Beograd, 02.11.1945). Po završenoj srednjotehničkoj školi studira na Tehničkom fakultetu u Pragu. Kao dobrovoljac učestvuje u Španskom građanskom ratu. Od 1939-1941 nalazi se u koncentracionim logorima u Francuskoj i Njemačkoj; 1941 pobjegao iz logora i prebacio se u zemlju, gdje učestvuje u organizaciji NOB-e [Narodnooslobodilačke borbe, K.S.]. Kao politički komesar Štaba

130 Enciklopedija Jugoslavije, tom 2, str. 376.

131 Enciklopedija Jugoslavije, tom 2, str. 609.

132 Enciklopedija Jugoslavije, tom 2, str. 667.

133 Enciklopedija Jugoslavije, tom 2, str. 668–669.

hercegovačkih partizanskih odreda, 1941 bio je jedan od organizatora ustanka u Hercegovini. Godine 1943 komandant 12. slavonske divizije, komandant 6. slavonskog korpusa, a 1944 zamjenik komandanta Glavnog štaba Hrvatske, komandant 8. dalmatinskog korpusa i 1945 komandant 4. armije. [...] Poginuo nesretnim slučajem u izvršenju svoje dužnosti. [...].¹³⁴

ĐAKOVIĆ, ĐURO (Brodski Varoš, 30.11.1886 – Sveti Duh, Slovenija, 25.04.1929). Rođen u porodici siromašnog seljaka, Đaković je posle pohađanja osnovne škole u svom selu izučio bravarski zanat kod Dietricha u Slavonском Brodu. Od 1905 Đaković živi u Bosni, u Sarajevu, gde se zaposlio u bravarskoj radionici Nazea u Jezero ulici. Od svog dolaska u Sarajevo Đaković učestvuje u organizovanom radničkom pokretu, naročito u omladinskom. Godine 1906 zaposlen je u železničkoj radionici i učestvuje u Generalnom štrajku, za vreme kojega dolazi u sukob s nekim lokalnim radničkim vođama zbog njihovog oportunističkog stava. Đakovićeva borbenost i organizatorska sposobnost naročito se ispoljavaju u štrajku građevinskih radnika u Sarajevu godine 1910, koji je posle sedam nedjelja završen uspehom. [...] neposredno po završetku ovog štrajka, Đaković je izabran u odbor Saveza metalnih radnika, koji je od 1907-1912 uspešno završio 13 od ukupno 15 vođenih štrajkova. Na 4. kongresu Glavnog radničkog saveza, održanom 29.06.1912, Đaković je izabran u Centralnu upravu. Tada je došao u dodir s Dimitrijem Tucovićem. U vreme priprema i u toku Prvog svetskog rata Đaković energično pobija socijalšovinističke i oportunističke stavove jednog dela rukovodstva Socijaldemokratske stranke i Glavnog radničkog saveza u Bosni i Hercegovini i dosledno se bori protiv imperijalističkog rata na liniji socijalističke revolucionarne levice. Zbog toga je izveden pred sud i osuđen na smrt. Pošto mu je smrtna kazna zamenjena prisilnim radom, prebačen je u Duhansku tvornicu. [...] Godine 1919 Đaković je član Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Posle kongresa ujedinjena, održanog 20.-23. aprila 1919 u Beogradu, Đaković je, povodom organizacije štrajkova, manifestacija i proslava Prvog maja, sa još osmoricom članova Izvršnog pokrajinskog odbora Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunisti), uhapšen i držan u zatvoru do 24.08.1919. Do 2. (Vukovarskog) kongresa, na kome je SRPJ (k) dobila ime Komunistička partija Jugoslavije, Đaković je najistaknutiji pobornik principijelnog i revolucionarnog jedinstva u radničkom pokretu. [...] Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Đaković je 1920 izabran kao komunistički poslanik u Sarajevu. Sve dok mu nije režim, na osnovu Obznane i Zakona o zaštiti države, poništio, kao i ostalim komunističkim poslanicima, taj mandat, Đaković je vrlo aktivan član Kluba komunističkih poslanika i jedan od stalnih kandidata za rad u raznim organima Skupštine. Godine 1921 delegat je KPJ na 3. kongresu Komunističke Internacionalne (22 jun – 12 jul) u Moskvi. [...] Nepuna 4 meseca posle uvođenja šestojanuarske diktature [uvođenje diktatorskih ovlasti Kralja Aleksandra Karađorđevića I. i preimenovanje zemlje u Kraljevinu Jugoslaviju, K.S.] zagrebačka policija uhapsila je, prilikom jedne racije, Đakovića zajedno sa sekretarom Crvene pomoći Nikolom Hećimovićem, i pošto ih je 4 dana zverski mučila, dala ih je pod stražom žandarmerijskih kaplara Nikole Aralice i Milana Brkića sprovesti na jugoslovensko-austrijsku granicu. Po naređenju komandanta žandarmerijskog puka potpukovnika Radivoja Ristića žandarmi su u četvrtak 25 aprila izvršili zločinačko ubistvo Đakovića i Hećimovića na jugoslovensko-austrijskoj granici nedaleko od Svetog Duha. [...] Povodom proslave tridesetogodišnjice osnivanja KPJ, 1949 godine, posmrtni ostaci Đure Đakovića preneseni su u Beograd, i sahranjeni na Kalemegdanu. [...].¹³⁵

GOŠNJAK, IVAN (Ogulin, 10.06.1909 – Beograd, 08.02.1980). General armije. Potiče iz radničke porodice. Po zanimanju stolar. Od 1933 član KPJ, koja ga 1935 šalje na školovanje u SSSR gde je 1937 završio „Lenjinsku partijsku školu“ i kraći oficirski kurs. Od 1937-1939 učestvuje u Španskom građanskom ratu u sastavu Internacionalnih brigada i dobija čin kapetana. [...] po završenom ratu interniran u Francuskoj gde je u koncentracionim logorima Saint-Cyprien, Gursu i Vernet d'Ariège bio politički sekretar partijske organizacije Jugoslovenske nacionalne grupe i član partijskog biroa za sve interbrigadiste. Novembra 1941 beži iz logora u Pariz, a zatim se preko Nemačke prebacuje u domovinu i, pošto se povezao s partijskom organizacijom u Sisku, odlazi na slobodnu teritoriju Banije. U NOR-u [Narodnooslobodilačkom ratu, K.S.] bio na dužnostima zamenika komandanta Glavnog štaba Hrvatske, komandanta Prvog hrvatskog korpusa i komandanta Glavnog štaba Hrvatske. Posle rata nalazio se na dužnostima komandanta 2. Armije, načelnika Personalne uprave JNA [Jugoslovenske narodne armije, K.S.], zamenika Ministra narodne odbrane. [...] Krajem 1945 kooptiran za člana CK SKJ, na 5. kongresu KPJ 1948 izabran za člana Politbiroa CK, a na 6. i 7. Kongresu za člana Sekretarijata Izvršnog komiteta CK SKJ. Biran je 1945, 1950, 1953 i 1958 za narodnog poslanika Savezne narodne skupštine. [...].¹³⁶

HEGEDUŠIĆ, KRSTO (Petrinja, 26.11.1901 – Zagreb, 07.04.1975). Studirao na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu. Od 1926 do 1928 nastavlja studij slikarstva u Parizu; 1929 jedan od osnivača grupe „Zemlja“ i njen tajnik do policijske zabrane grupe 1935; 1931 sudjeluje kod osnivanja Astra-kluba; 1933 osniva radnički slikarski kružok u Zagrebu (Ranšević, Mikloš, Kostić); 1936 izabran za nastavnika na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, 1945 za redovnog profesora, 1947 imenovan majstorom likovnih umjetnosti, od 1948 redovni član JA [Jugosla-

134 Enciklopedija Jugoslavije, tom 3: Dip-Hid (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1958), str. 79–80.

135 Enciklopedija Jugoslavije, tom 3, str. 79–80.

136 Enciklopedija Jugoslavije, tom 3, str. 512–513.

venska akademija, K.S.). [...] Hegedušić je, pod utjecajem Oktobarske revolucije, društvenih zbivanja u zemlji i socijalne literature, unosi u svoje slikarstvo motive iz svakodnevnog života sela i grada s izrazitom oštricom socijalne kritike. [...] Uz slikarstvo, Hegedušić se bavio freskom, grafikom (izdao je 1933 zbirku crteža pod nazivom „Podravski motivi“ s predgovorom M. Krležje), ilustriranjem knjiga (M. Ristića „Turpituda“, 1939) i inscenacijama. [...] Godine 1933 bio je suurednik lista *Savremena stvarnost*, a 1939 član redakcije *Pečat*. Zbog svojih političkih nazora bio je nekoliko puta hapšen, prije rata i za vrijeme okupacije. [...].¹³⁷

KACLEROVIĆ, TRIŠA (Boka, Banat, 14.02.1879 – Beograd, 31.03.1964). Politički radnik, novinar i advokat. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu 1905. Radničkom pokretu pristupio kao student 1901, kada je postao član Kluba socijalista velikoškolaca i član Beogradskog radničkog društva. Oktobra 1901 postao prvi urednik *Tipografskog glasnika*, prvog sindikalnog lista u Srbiji. Bio član redakcionog odbora (1902), u kojima je sarađivao za sve vreme njihova izlaženja. Kada je maja 1902 stvoren Centralni odbor, rukovodeći forum tadašnjeg radničkog pokreta Srbije, Kaclerović je ušao u ovaj odbor. U ideološkoj borbi koja je u odboru vođena oko pitanja karaktera radničkog pokreta i buduće Socijaldemokratske stranke, Kaclerović je odlučno pomagao R. Dragovića i D. Tucovića. Bio jedan od organizatora martovskih demonstracija 1903, posle kojih je zbog policijskih progona živio neko vreme ilegalno u Kragujevcu, a zatim se tu stalno nastanio. Kada je posle Majske prevrata (1903) Srbiju zahvatio talas stvaranja radničkih društava, Kaclerović je učestvovao u stvaranju prvih radničkih organizacija u Nišu, Leskovcu i Svilajncu, a u socijalističkom pokretu Kragujevca igrao je najistaknutiju ulogu od njegovog formiranja pa sve do Prvog svetskog rata. Tu je 1904-1914 urednik partijskog lista *Radnik* u kojem je objavio vrlo velik broj članaka. [...] Kaclerović je jedan od osnivača SSDS i Radničkog saveza i učesnik na svim njihovim kongresima. Izvesno vreme bio i sekretar SSDS (1906-1907). Kao delegat SSDS učestvovao na kongresu Bugarske socijaldemokratske partije (tesnih) u Varni (1909). S D. Tucovićem i D. Popovićem učestvovao kao delegat SSDP na Osmom kongresu Socijalističke internacionale u Kobenhavnu (1910) kada je SSDP podvrgla oštroj kritici držanje austrijskih socijalista prema imperijalističkoj politici bečke vlade i aneksiji BiH. [...] U narodnoj skupštini Srbije Kaclerović je smelo iznosio gledišta SSDP na pitanje rata i mira, razobličavao militarističku i megalomansku politiku srpske buržoazije i u atmosferi punoj ratnog elektriciteta glasao protiv ratnih kredita. Po završetku Prvog svetskog rata vratio se iz inostranstva i ponovo uključio u politički život u zemlji. Septembra 1919 kooptiran u Centralno partijsko veće SRPJ (k). kao delegat učestvovao na vukovarskom kongresu KPJ (1920). [...] Nakon hapšenja partijskog rukovodstva Kaclerović je preuzeo dužnost sekretara ilegalne KPJ. [...] Na procesu optuženima za vidovdanski atentat na regenta Aleksandra (januar – februar 1922) bio jedan od branilaca optuženih. [...] Kao delegat KPJ prisustvovao Petom kongresu KI u Moskvi (1924). S Mošom Pijade i Rajkom Jovanovićem pokrenuo i bio jedan od urednika nedeljnog legalnog lista *Slobodna reč* (1921). [...] Godine 1945 izabran za člana Privremene narodne skupštine i za sudiju Vrhovnog suda NR Srbije. [...].¹³⁸

KARDELJ, EDVARD (Ljubljana, 27.01.1910 – Ljubljana, 10.02.1979) [bio] potpredsednik Saveznog izvršnog veća, narodni poslanik Saveznog veća Savezne narodne skupštine za Izborni srez Ljubljana II, generalni sekretar SSRNJ [Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, K.S.] i član CK SK Slovenije. [...] Završio učiteljsku školu. Odmah po završetku škole uhapšen i od suda za zaštitu države osuđen na dve godine robije, koju je izdržao u Zabeli kod Požarevca. Član SKOJ-a [Savez komunističke omladine Jugoslavije, K.S.] od 1927. Zbog političkog i publicističkog rada često hapšen i proganjan. Od 1934 do 1937 u inostranstvu. Po povratku u zemlju, ilegalni politički radnik i publicista. U to doba objavio brošuru „Razvitak slovenačkog nacionalnog pitanja“, koju je cenzura zabranila zbog antifašističkih tendencija. Godine 1941 jedan od osnivača Oslobodilne fronte u Sloveniji, i potpredsednik njenog izvršnog odbora. Učestvovao na savetovanju u Stolicama kod Krupnja. Otada član Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije. Na drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu izabran za potpredsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Jedan od tvoraca istorijskih odluka donetih na drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu. Od marta 1949 potpredsednik Savezne vlade, zatim ministar inostranih poslova. Od 1953 potpredsednik Saveznog izvršnog veća. [...].¹³⁹

KORAĆ, VITOMIR (Šid, 14.04.1877 – Iriški Venac, 05.09.1941) Pohađanje gimnazije u Šapcu morao zbog nemaštine napustiti poslije prve godine, pa se vraća u Šid gdje je najzad postao pisar u advokatskoj kancelariji. Godine 1895 pridružuje se socijalističkom pokretu i pod utjecajem V. Pelagića i zagrebačkih socijalista počinje s agitacijom u Šidu i okolici. Od 1896 stalno biran u Glavni odbor Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. U vezi s progonima pokreta u Srijemu i Slavoniji 1895 i 1897 osuđen je na tamnicu u trajanju od 23 mjeseca. Kad I. Ance 1901 napušta stranku, Korać postaje pored V. Bukšega, a poslije 1905 i pored J. Demetrovića, njezin vođa. Sve do 1903 vrlo je aktivan u borbi protiv Kluenova režima. Premda ne sudjeluje u organizovanju demonstracija 1903, ponovo je hapšen i suđen na 10 mjeseci zatvora. Krajem 1905, nakon Riječke i Zadarske

137 Enciklopedija Jugoslavije, tom 3, str. 666–667.

138 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5: Jugos-Mak (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1962), str. 167–168.

139 Preuzeto iz Miloš Mimica (ur.), Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenikima (Beograd: Sedma sila, 1957), str. 308.

rezolucije, Korać inaugurira politiku suradnje socijalne demokracije s građanskim strankama. Šidski seljaci biraju ga 1908 u Hrvatski sabor i tako on postaje prvi i jedini socijaldemokratski poslanik u Hrvatskoj za [vrijeme, K.S.] Austro-Ugarske. Svoj mandat gubi na izborima 1910. Nakon sukoba u vodstvu stranke, Korać odlazi u Šid gdje vodini zemljoradničke organizacije, koje su u početku imale karakter sindikata poljoprivrednih radnika. [...] Godine 1914-1917 socijaldemokratske organizacije bile su zabranjene a kad je, već u promijenjenim prilikama, 1917 djelatnost stranke obnovljena, Koraćeva krajnje desna struja ne nalazi nikakvu podršku kod socijalističkih radnika. Korać sudjeluje u pripremama građanskih grupa i političara koje su 1918 dovele do stvaranja Narodnog vijeća, u čiji plenum i on ulazi. [...].¹⁴⁰

KRISTAN, ETBIN (Ljubljana, 15.04.1867 – Ljubljana, 22.11.1953). Nižu gimnaziju pohađao u Ljubljani i Zagrebu, kadetsku školu u Karlovcu. Poslije tri godine oficirske službe napustio 1887 vojsku i radio kao novinar u Zagrebu (suradnik *Agramer Tagblatta*). Prvi među intelektualcima pridružuje se 1896 šačici slovenskih socijaldemokratskih agitatora iz radničkih redova i odmah postaje vodeća ličnost slovenske socijaldemokracije, što je ostao do 1914, kad je na poziv iseljeničkih socijalističkih organizacija otputovao u SAD. [...] Slovenski radnički pokret povezivao je s nacionalnim kulturnim životom i pokušavao da nađe socijalistički odgovor na rješenje nacionalnog pitanja, pri čemu je sve vrijeme stavljao akcent na jugoslavensku orijentaciju. Već pri osnutku slovenske socijaldemokratske stranke kao „jugoslavenske“ (1896) imao je pred očima jedinstvenu stranku za sve jugoslavenske pokrajine u Austro-Ugarskoj, pa je tijesno surađivao sa hrvatskom socijaldemokracijom. [...] Ideju jugoslavenskog kulturno-jezičnog jedinstva (novoilirizam) Kristan je zastupao do jugoslavenske socijalističke konferencije u Ljubljani 1909; poslije toga je, vjerojatno pod utiskom odlučnog otpora I(vana) Cankara, nije više propagirao. Kristan je socijalističkom pokretu među jugoslavenskim iseljenicima u SAD dao parolu jugoslavenske federativne republike i 1917 organizirao slovensko, a zatim jugoslavensko republikansko udruženje. Poslije povratka iz Amerike, sredinom 1920, Kristan odustaje od zahtjeva za federalističkim uređenjem države i kao reformist angažuje se na liniji borbe protiv KPJ. Godine 1920 izabran je kao vodeći kandidat slovenske socijaldemokracije u Konstituantu, gdje je bio na čelu parlamentarnog socijalističkog kluba, ali se, s obzirom na sve veće rasulo u redovima slovenskih socijalista, 1922 odrekao mandata i povukao iz političkog života. Do 1927 bio iseljenički komesar jugoslavenske vlade u New Yorku. Godine 1937 je u Clevelandu pokrenuo i uređivao iseljenički književno-publicistički antifašistički časopis *Cankarjev glasnik*, koji je izlazio do 1943. Od 1942 pomagao je napore Louisa Adamiča [ljevičarski, slovensko-američki novinar i pisac rodom iz Blata, Slovenije, K.S.] u širenju istine o NOB-u i iste godine bio jedan od osnivača i predsjednik Slovensko-američkog nacionalnog vijeća. [...].¹⁴¹

KRKLEC, GUSTAV (Udbinja kraj Karlovca, 23.06.1899 – Zagreb, 30.10.1977). Književnik. Osnovnu školu polazio u Maruševcu (Hrvatsko zagorje), a gimnaziju u Varaždinu, Zagrebu i Sušaku. Između dva rata živio pretežno u Beogradu gdje je bio sekretar Beogradske berze i urednik *Nolita* (1929-1933). Od 1941 živi u Zagrebu. Niz godina bio urednik u Nakladnom zavodu Hrvatske. Krklec se javio neposredno poslije svršetka Prvog svjetskog rata zapaženim zbirkama pjesama (Lirika, Srebrna cesta). [...] Kao prevodilac dao je Krklec veoma uspješnih primjera svoje vještine u prijevodima s ruskog, češkog, slovenskog i njemačkog. Posebno se ističu njegovi prijevodi Puškina, Bezruča, Prešerna i Brechta.¹⁴²

KRLEŽA, MIROSLAV (Zagreb, 07.03.1893 – Zagreb, 29.12.1981) Književnik. Poslije završene niže gimnazije u Zagrebu i mađarske honvedske kadetske škole u Pečuhu prekinuo je vojni studij u Peštanskoj Ludovicejskoj akademiji 1913; počevši od 1914 objavljuje u dnevnoj štampi i časopisima brojne tekstove (od scenskih motiva, drama i lirike do estetske likovne, književne i političke esejistike). Od 1917 štampa niz knjiga i pokreće četiri časopisa (*Plamen*, 1919; *Književna republika*, 1923-1927; *Danas*, 1934; *Pečat*, 1939-1940). Od 1950 na čelu Leksikografskog zavoda rukovodi radom na izdavanju enciklopedija; glavni je urednik Enciklopedije Jugoslavije. Od Krležinog dramskog opusa „Galicija“, stavljena na repertoar Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, zabranjena je jedan sat prije premijere 30.12.1920, na temelju toga dana proglašene Obznane. Prva je izvedena drama „Golgota“ 1922 u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, a tu su prvi put izvedene i ostale Krležine drame [...]. Krležine drame davane su gotovo na svim domaćim i mnogim stranim pozornicama. [...].¹⁴³

KRSMANOVIĆ, BRANKO (Donja Mutnica, Paraćin, 03.10.1915 – Kosmaj, 08.08.1941). Studirao na Beogradskom univerzitetu i potom u Pragu, gde je 1936 postao član KPJ. Od 1937-1939 učestvovao u Španskom narodnooslobodilačkom ratu. U španskoj Republikanskoj armiji završio je oficirsku školu i postigao čin kapetana. Od 1939 interniran u Francuskoj u koncentracioni logor Gurs. Po povratku u Jugoslaviju 1941 bio uhapšen i u zatvoru proveo više od mesec dana. Kao član GŠ NOPO Srbije [Generalštaba narodnooslobodilačkih partizanskih

140 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, str. 310.

141 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, str. 396–397.

142 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, str. 424–425.

143 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, str. 425.

odreda Srbije, K.S.] učestvovao u pripremama ustanka i mnogo doprineo formiranju prvih partizanskih odreda Srbije. Poginuo je u borbi s kvislinškom žandermerijom. Za narodnog heroja proglašen je 09.05.1945.¹⁴⁴

LAPČEVIĆ, DRAGIŠA (Užice, 13.10.1864 – Beograd, 14.08.1939). Odrastao u Požegi, svršio tri razreda osnovne škole; izgradio se pod jakim uticajem Sv. Markovića, Cenića, Pelagića, i ruskih socijalista 19. Veka. Socijalističkom pokretu prilazi iz redova staroga radikalnog narodnog pokreta čija je shvatanja sačuvao. Nastanjen u Požegi, učestvuje u zanatlijskom pokretu, 1892 je sekretar skupštine na kojoj je osnovan Srpski zanatlijsko-radnički savez koji grupiše levičarski nastrojene zanatlje i radnike, radikale i socijaliste. Ulazi u upravu. Učestvuje u pokušajima osnivanja zanatlijsko-radničkog *Radničkog društva*. Tesno saraduje sa grupom socijalista u redakciji *Zanatlijskog saveza*. Saraduje u *Socijal-demokratu* (1895-1896). Jedan je od pokretača *Radničkih novina* (1897). Kao jedini potpisnik prve peticije u kojoj su izneti politički zahtevi socijalista (1898 – napisala grupa Skerlić) osuđen na 6 meseci zatvora. Za vreme proгона posle Ivanjdanskog atentata (1899) osuđen na 20 godina robije. Amnestiran, pridružuje se grupi Skerlić-Milorad popović i ulazi u redakcioni odbor lista *Napred* (1900-1901). Prešavši u Beograd, od kraja 1902 učestvuje u radu Centralnog odbora, prvog pravog ilegalnog političkog rukovodstva klasnog radničkog pokreta u Srbiji iz kojeg je istupio zajedno sa grupom J. Skerlića već na početku 1903 u vreme pojačane reakcije. Jedan od osnivača i član redakcionog odbora socijalističkog časopisa *Život*. Na prvom kongresu Srpske socijaldemokratske stranke (1903) postaje član redakcionog odbora *Radničkih novina*. [...] Na početku rata, 24.08.1914, daje ostavku na članstvo u Glavnoj partijskoj upravi. Učestvovao na prvoj socijaldemokratskoj balkanskoj konferenciji kao jedan od delegata SSDP [Srpska socijaldemokratska partija, K.S.] (početak 1910) i bio član Međunarodnog socijalističkog biroa. [...] Pod izgovorom da ne voli politiku, L. je odmah posle prvog izbora za narodnog poslanika stavio svoj mandat na raspoloženje Glavnoj partijskoj upravi i ostajao na toj funkciji pod stalnom pretnjom njenog napuštanja. [...] Lapčevićeva opstrukcija i njegova razmimoilaženja sa Tucovićem dovela su do sazivanja Vanrednog partijskog kongresa 1912. [...] Lapčević je zauzimao mnoge funkcije u sindikalnom pokretu i njegovim savezima; 1904 bio radnički sekretar; 1911 sa Tucovićem delegat na međunarodnoj sindikalnoj konferenciji u Pešti; sekretar uprave Glavnog radničkog saveza pred Šesti sindikalni kongres; izabran za člana njegovog upravnog odbora na Šestom i Sedmom sindikalnom kongresu. Kao opštinski odbornik rukovodio je socijalističkom odborničkom grupom u Beogradskoj opštini počev od 15.01.1906 do 1920 (s prekidom za vreme boravka u Nišu 1908 i za vreme okupacije). Kao predstavnik SSDS, narodni poslanik 1905-08 i 1912-19. Izvršavajući naloge SSDP, u svojstvu socijaldemokratskog predstavnika u Narodnoj skupštini, izjašnjava se protiv učešća Srbije u oba balkanska rata i u Prvom svetskom ratu i glasa protiv kredita. [...] Jedan od urednika obnovljenih *Radničkih novina*, a početkom 1919 njihov glavni urednik. Neposredno nakon stvaranja zajedničke jugoslovenske države osuđuje ministerijaliste i bori se za ujedinjenje socijalista i sindikalnih organizacija u okviru cele zemlje. [...] Postepeno se udaljuje od komunističke grupe, od koje se odvaja u februaru 1919. Jedan je od tvoraca kompromisne podloge za ujedinjenje radničkog pokreta. Na osnivačkom kongresu SRPJ(k) odbija da uđe u Centralno radničko veće. [...] Na Vukovarskom kongresu istupa protiv programa predloženog od strane komunista, kome suprostavlja svoju reformističku programsku deklaraciju. [...] Pred novembarske izbore napušta partiju i „aktivni politički život“ (pismo od 19.11.), ali ga partija ipak isključuje u decembru 1920. [...] Ostavio zanimljivo studentsko i publicističko nasleđe. Pored vrlo velikog broja članaka u najrazličitijim političkim, privrednim, sindikalnim, zadružnim, književnim itd. listovima i časopisima, napisao oko 85 knjiga i brošura. Svoje poslaničke govore izdavao u obliku knjižica. Koristio pseudonime *Maljenac* i *Podrinac*.¹⁴⁵

MARKOVIĆ, SIMA (Kragujevac, 08.11.1888 – Moskva, [19.04.1939]). Političar, profesor. Gimnaziju završio u Kragujevcu, a Univerzitet, sa doktoratom matematičkih nauka, u Beogradu 1913. Kao član Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) pripadao grupi anarho-sindikalista. Prilikom stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) aprila 1919 izabran u njeno rukovodstvo, a na 2 kongresu KPJ za jednog od dva sekretara KPJ. 1920 izabran za narodnog poslanika. U maju 1922 otišao na kongres 3. Internacionale u Rusiju i vratio se septembra 1922. Po povratku osuđen na 2 godine zatvora. [...] Kao vođa desnice na I. zemaljskoj konferenciji KPJ (jul 1922) dobio je prevagu u rukovodstvu. U toku idejne borbe u KPJ njegova shvatanja bila su odbacena, a III. zemaljska konferencija KPJ odbacila je stav Sime Markovića, posebno po nacionalnom pitanju. [...] u periodu antifrakcijske borba koja je počela VIII. konferencijom mjesne partijske organizacije Zagreba (februar 1928) Marković je kao najistaknutiji frakcionaš bio osuđen i isključen iz KPJ. Njegov uticaj se osjećao i poslije toga više godina. Kasnije je otišao u Moskvu, gdje je radio kao naučni suradnik na Filozofskom institutu Akademije nauka. 1939 uhapšen za vrijeme Staljinovih čistki i osuđen na robiju, gdje je i umro. Marković je objavio po časopisima i u zasebnim knjigama niz članaka i rasprava iz oblasti politike, nauke i filozofije.¹⁴⁶

MARKOVIĆ, SVETOZAR (Zaječar, 09.09.1846 – Trst, 26.02.1875). Socijalistički teoretičar i političar. [...] Osnovnu školu učio je u Rekovcu i Jagodini, niže razrede gimnazije u Kragujevcu a višu, sedmorazrednu gimnaziju za-

144 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, str. 427.

145 Enciklopedija Jugoslavije, tom 5, str. 471–472.

146 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6: Maklj-Put (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1965), str. 25.

vršio u Beogradu, juna 1863. [...] U jesen iste godine upisao se na novoosnovani Tehnički fakultet Velike škole. U toku školovanja u Beogradu otpočelo je i njegovo idejno i političko formiranje. Pored domaćih uticaja (Vuk Stefanović Karadžić, Vladimir Jovanović), delimično se upoznaje i sa učenjima Nikolaja G. Černiševskog i Aleksandra I. Hercena. U to vreme, kao i za boravka u Rusiji, Marković je još u „liberalskim vodama“ i veran član Ujedinjene omladine. U Petrogradu (kamo je došao 1866 kao stipendista srpske vlade na tehničke studije) aktivno je radio u „revolucionarnim kružocima“; 1869 bio je prisiljen da napusti Rusiju da bi izbegao hapšenje. [...] Početkom aprila 1869 stigao je Marković u Zürich da nastavi studije koje je bio prisiljen da prekine u Rusiji. U tom „ciriškom periodu“ otpočeo je sa intenzivnijim izučavanjem i usvajanjem naučnog socijalizma, odlučno se ograđujući od Bakunjina, koji je imao velik uticaj na srpske „socijaliste“. [...] Početak Markovićeve šire političke aktivnosti vezan je za objavljivanje njegovog progmaskog i „načelnog“ članka „Srpske obmane“ (*Zastava*, 1869, str. 116-119) u kome je, sa njemu svojstvenim stilom borca i revolucionara, napao svu „laž umirenih liberala“, koji su dolaskom na vlast „položili svoje povinuju“, poveo je oštru i beskompromisnu borbu i podvrgao kritici i sve što je smetalo njenom razvitku: monarhiju i njenu nacionalnu i ekonomsku politiku, političke ustanove, školski sistem, birokratiju, liberale, vladajuća shvatanja u kulturi. Zbog ovog članka, u kome je analizirana suština liberalskog kompromisa sa Ristićem i Blaznavcem, Marković je izgubio stipendiju srpske vlade i uskoro bio prinuđen da se vrati u Srbiju (1870). [...] Kao „agent korespondent“ Ruske sekcije Prve internacionale, on je prvi preko časopisa *Narodno delo* (1870, 2-3), člankom „Politički i ekonomski položaj radničkog staleža u Srbiji“, upoznao naprednu evropsku javnost sa specifičnim uslovima nastajanja proletarijata u jednoj ekonomskoj zaostaljoj ali nacionalno revolucionarnoj sredini. [...] Markovićeve interes nije se iscrpljivao samo osnovnim aspektima njegovih naučnih i praktičnih preokupacija. Svojim člankom „Socijalizam ili društveno pitanje“ pokazao je izvanredno poznavanje savremenog stanja u radničkom pokretu i zalagao se za dijalektikomaterijalistički metodski postupak u nauci i filozofiji. [...] Markovićevo delo predstavlja prekretnicu u političkom i ideološkom razvoju progresivnih društvenih snaga Srbije. Trajnost, naučna i metodološka novost i revolucionarnost osnovnih njegovih ideja i stavova učinile su ga jednom od najznačajnijih jugoslovenskih ličnosti XIX veka.¹⁴⁷

MASLARIĆ, BOŽIDAR (Dalj, 10.08.1895 – Zagreb, 05.04.1963). Partijski radnik i publicist. Gimnaziju polazio u Osijeku i Zemunu a završio u Nici: studirao matematiku i fiziku na Univerzitetu u Caenu, diplomirao u Beogradu. Godine 1914 imigrirao u Srbiju gdje 1915 učestvuje u obrani Beograda. Sa srpskom vojskom povlači se preko Albanije do Drača, odakle je evakuiran u Bizertu (Tunis), a zatim, 1916, upućen na Solunski front. Pošto je iste godine ranjen kod Bitolja, vraćen je kao ranjenik u Bizertu, gdje je demobiliziran i poslan u Nicu da završi školovanje. [...] Zbog aktivnog učešća s francuskim radnicima i studentima u prvomajskoj proslavi u Caenu 1918, gubi stipendiju srpske vlade i vraća se u domovinu. U Osijeku razvija revolucionarnu djelatnost u sindikatu mlinarskih i kožarskih radnika i organizira štrajk mlinarskih radnika 1919. [...] Od 1921 je sekretar MK KPJ [Mjesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, K.S.] u Osijeku, u januaru 1922 uhapšen i zatim izveden pred Sudbeni stol u Osijeku. [...] Godine 1924 izabran je za člana PK KPJ [Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, K.S.] za Hrvatsku i Slavoniju. [...] U jesen 1928 uhapšen je kao gradski zastupnik Osijeka i protjeran na tri godine u Dalj. Prešavši u ilegalnost, dolazi u Zagreb odakle je, pomoću Đ. Đakovića, emigrirao u SSSR. [...] Godine 1936 Maslarić odlazi u Španiju, gdje je kao rukovodilac južne diverzantske grupe republikanskih snaga ranjen 05.06.1936. Godine 1937 je imenovan za komandanta II. bataljona 62. španske brigade, od jeseni iste godine na dužnosti kod Baze internacionalnih brigada i CK KP Španije kao predstavnik KPJ poslije pogibije Blagoja Parovića. Iz Baze internacionalnih brigada odlazi u brigadu „Georgi Dimitrov“ 45. divizije i radi na organiziranju jugoslavenske brigade. Marta 1939 evakuiran je u Oran. Vraća se u Sovjetski Savez. Nakon njemačkog napada na SSSR postaje 1941 potpredsjednik Sveslavenskog komiteta, a kasnije rukovodi organizacijom jugoslavenskih radio-emisija u Moskvi i saraduje u listovima jugoslavenskih iseljenika u Americi, Kanadi i Australiji, popularizirajući NOB. U oktobru 1944 dolazi u Jugoslaviju, dobija čin generala JA i član je Vojne uprave za Vojvodinu, a zatim preuzima upravu Više partijske škole u Beogradu; 1946-1948 predsjednik je Sveslavenskog komiteta [...]. Bio je član CK SKJ i član Izvršnog komiteta CK SKH. Odlikovan Ordenom narodnog heroja.¹⁴⁸

MATOŠ, ANTUN GUSTAV (Tovarnik, 13.06.1873 – Zagreb, 17.03.1914). Nakon šestog razreda gimnazije, pohađa u Beču Vojnu veterinarsku školu, koju ne završava. Uzet u vojsku služi u Petrovaradinu. Zbog kršenja vojne discipline dospijeva u zatvor, iz kojeg bježi (1894) u Beograd. [...] kao vojni bjegunac Matoš je proveo izvan Hrvatske 13 godina: u Beogradu, s prekidom, gotovo 7 godina, u Ženevi godinu i po, i u Parizu pet godina. [...] 1908 kada je amnestiran, on se definitivno vraća u Zagreb, koji je nekoliko puta potajno posjetio za vrijeme svog boravka u Beogradu. U Zagrebu se izdržava od novinarskog i književničkog rada. [...] Književnu djelatnost počeo je u svojoj 19. Godini, javivši se 1892 pripovijesću „Moć savjesti“ u *Vijencu*. Preko dva decenija pisao novele, pripovijesti, eseje, feljtone, putopise, dramske pokušaje, kritike, prikaze, polemike i pjesme surađujući u preko pedeset publikacija i objavivši više od tisuću radova. [...] Za života je objavio tri zbirke pripovijesti i novela („Iverje“, 1899, „Novo Iverje“, 1900 i „Umorne priče“, 1909). [...] Matoš je svojim feljtonima, kritikama, polemikama i

147 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 26–27.

148 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 35–36.

prikazima izazvao najviše raspri, zadobio brojne zaslijepljene protivnike kao i pristrane pristalice. [...] Posebnu je pažnju obraćao francuskoj književnosti, na kojoj se i školovao, pa je pisao i nešto veće radove, eseje, o Stendhalu, Voltaireu, Flaubereu, Baudelaireu, Gautieru, Barrèsu, Rimbaudu i dr. ali je – iznad svega – pratio suvremenu književnu produkciju našeg jezika, i gotovo da nema ni jednog značajnijeg hrvatskog ili srpskog pisca njegova vremena o kojem nije pisao, pa bilo i u obliku usputnog zapisa, ovlašnog suda i obične impresije. [...] Kako se razvijao pod različitim utjecajima, zastupao stavove koji su često bili protivrječni, doveo je do toga da se o njemu sudilo više kao o čovjeku momenta nego o piscu s određenim stavom. Pa ipak je sve njegovo pisanje (i pripovijesti i feljtoni i kritike i pjesme) izraz jedne žive i usmjerene duhovne djelatnosti, usprkos svim nedostacima koje je ispoljavao bilo u osobnom životu bilo u književnosti. [...].¹⁴⁹

NAD, KOSTA (Petrovaradin, 13.05.1911 – [Beograd, 19.11.1986]). General-pukovnik JNA. Nižu gimnaziju završio u Petrovaradinu, Pešadijsku podoficirsku školu 1931 u Bileći. Zbog aktivnosti u radničkom pokretu uhapšen i progonjen, a 1933 osuđen na dve godine robije. Pobegavši sa robije, živi ilegalno u Zagrebu do 1936, odakle je otišao u Španiju. U Republikanskoj armiji bio je borac, vodnik, komandir čete i komandant Balkanskog bataljona. Istakao se u borbama na reci Jarami, kod Brunetea, Quinto Belchitea, na Ebru i drugim. Ranjavan je četiri puta. Dobio čin kapetana i odlikovan visokim španskim odlikovanjem „Oslobođenje“. Član je KPJ od februara 1937. Posle poraza Republikanske armije u koncentracionim logorima u Francuskoj, od 1940 na prinudnom radu u Nemačkoj odakle je uspeo da se prebaci u domovinu. U Narodnooslobodilačkom ratu učestvuje od 1941; na savetovanju u Stolicama (26.09.1941) imenovan za člana Glavnog štaba Bosne i Hercegovine. Bio komandant operativnog štaba za Bosansku krajinu, rukovodio borbama za oslobođenje Prijedora, Bosanske Krupe, Ključa, Mrkonjić-Grada, Jajca, Bihaća i Tuzle i mnogim drugim operacijama u toku NOR-a. Za vreme Četvrte neprijateljske ofanzive [Operacija Fall Weiss od 20.01. do kraja trećeg meseca 1943, K.S.] komandant Prvog bosanskog korpusa, zatim Trećeg korpusa pa komandant Glavnog štaba Vojvodine i komandant Treće armije. [...] [Bio je] član CK SKJ, član Saveznog odbora SSRNJ, Centralnog odbora Saveza boraca Jugoslavije. Odlikovan je Ordenom narodnog heroja i drugim visokim jugoslovenskim i stranim odlikovanjima.¹⁵⁰

PAROVIĆ, BLAGOJE (Biograd kod Nevesinja, 25.03.1903 – Villanueva-de-la-Cafiada kod Madrida, 06.07.1937). Partijski radnik. Ostavši bez roditelja, sa 13 godina pošao u Vinkovce da uči obučarski zanat. Kao radnik u Mostaru učestvuje u radikalnom sindikalnom pokretu i postaje član SKOJ-a. Iz Mostara prelazi u Sarajevo, gdje je zbog sindikalne aktivnosti otpušten iz posla. Došavši 1921 u Tuzlu, formirao je radničko sportsko društvo „Gorki“ i bio prvi njegov sekretar. U Beogradu primljen je 1924 u KPJ. Sredinom iste godine uhapšen u Novom Sadu, sproveden u Tuzlu i optužen za organizovanje zabranjenog Saveza radničke omladine Jugoslavije i izdavanje ilegalnog *Biltena*, ali ga je Okružni sud u Tuzli zbog nedostatka dokaza oslobodio 12.02.1925. [...] Poslije zavođenja šestojanuarske diktature, Parović prelazi 1929 u ilegalnost, a uskoro i emigrira. Neko vrijeme boravi u Sovjetskom Savezu, gdje popunjuje svoje političko obrazovanje, 1932 vraća se u zemlju radi obnavljanja partijskih organizacija i pripremanja IV partijske konferencije. [...] Na IV partijskoj konferenciji KPJ izabran je za člana CK KPJ, a potom i za člana Politbiroa CK KPJ. [...] Početkom 1936 tadašnje partijsko rukovodstvo, koje je imalo sjedište u Beču, upućuje Parovića u Moskvu, odakle u martu 1937 odlazi u Španiju kao predstavnik CK KPJ pri CK KP Španije. [...] Uskoro po dolasku u Španiju u Albacete, sjedišta internacionalnih brigada, odlazi na madridski front. Užurbano je radio na sabiranju jugoslovenskih dobrovoljaca u nekoliko jedinica i na osnivanju bataljona „Đuro Đaković“. Pokrenuo je list *Dimitrovac* i organizovao srpskohrvatske emisije na madridskom radiju. Početkom jula primio je dužnost komesara XIII internacionalne brigade. Poginuo je u ofanzivi koja je vršena kod Brunetea.¹⁵¹

PAVLOVIĆ, RATKO ČIČKO (Berilje kod Prokuplja, 01.03.1913 – Strezimirovci, 26.04.1943). Narodni heroj. Srednju školu pohađao u Prokuplju, Beogradu i Leskovcu, studirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. 1933 primljen u KPJ. Iste godine izdao u Beogradu zbirku pesama „Okovi i bez okova“. Od 1935 studirao na Ekonomskom fakultetu u Pragu. Tamo je izabran za predsednika Udruženja jugoslovenskih studenata, koje je imalo oko 200 članova, i za sekretara partijske ćelije jugoslovenskih studenata. Nekoliko meseci pre održavanja Prvoga svetskog omladinskog kongresa za mir u Ženevi (31.08. – 06.09.1936), Pavlović je sa Veljkom Vlahovićem i drugima radio na sastavljenju brošure „Svi za mir- mir za sve“. Jedan od organizatora studenata dobrovoljaca za Špansku republikansku armiju, odlazi iz Praga u Španiju i bori se, u sastavu Internacionalnih brigada, u brigadi „Dimitrov“. Ranjen u borbi s falangistima na reci Harami, upućen je po ozdravljenju u oficirsku školu u Madrigrasu gde je izabran za političkog komesara slovenske grupe slušalaca, a zatim je politički komesar škole. [...] Posle napuštanja Španije, sa grupom interbrigadista Pavlović je u Francuskoj zatočen u logoru u St. Cyprienu, zatim u logoru Gurs. U logoru je izabran za sekretara partijske organizacije nacionalne grupe jugoslovenskih interbrigadista koju je funkciju kasnije preuzeo I. Gošnjak. U zemlju se vratio 1940 i nastavio sa revolucionarnim radom. Jedan je od osnivača Topličkog partizanskog odreda 03.07.1941, kasnije politički komesar. Pavlović ima velike zasluge

149 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 50–52.

150 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 196.

151 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 432–433.

za razvitak Narodnooslobodilačkog pokreta na jugu Srbije. Prilikom oslobođenja Prokuplja 09.10.1941 Pavlović je komandovao jedinicama koje su zauzele grad. U ogorčenim borbama sa četnicima Koste Pećanca, vođenim na planini Pasjači 12.-14.10.1941, partizanske jedinice pod komandom Pavlovića nanele su im težak poraz. Poginuo je kao komandant Drugog južnomoravskog partizanskog odreda u borbi s bugarskim jedinicama kod sela Strezimirovaca na jugoslovensko-bugarskoj granici. Za naročite zasluge odlikovan je Ordenom narodnog heroja 09.05.1945. kao istaknutog borca protiv fašizma Prezidijum Vrhovnog sovjeta SSSR-a odlikovana ga je ordenom Otadžbinskog rata I. stepena 15.10.1945.¹⁵²

POPOVIĆ, JOVAN (Kikinda, 18.11.1905 – Beograd, 13.02.1952). Književnik. Studirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu; prekinuvši studij, živi do 1930 u rodnome mestu, saradujući u časopisima i listovima. Krajem 1930 dolazi u Beograd, učestvuje u klasnom radničkom pokretu, angažuje se u akcijama pomoći žrtvama terora, književno-kulturnoj delatnosti beogradskih studenata-marksista, zatim u Narodnom frontu i raznim legalnim akcijama koje organizuje KPJ. U NOB-u bio od prvih dana ustanka; član KPJ postaje septembra 1941, a 1942 izabran je za člana AVNOJ-a. U leto 1943, po direktivi Vrhovnog štaba, dolazi u Srem gde je urednik štamparije PK KPJ [Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, K.S.] za Vojvodinu i lista *Slobodna Vojvodina*; od jeseni iste godine član je Inicijativnog Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine. [...] Izabran za poslanika Narodne skupštine FNRJ [Federativne narodne republike Jugoslavije, K.S.] dolazi u Beograd, gde je bio dramaturg Narodnog pozorišta, član redakcije *Borbe* pa urednik *Književnih novina*. [...] Zajedno sa N[ovakom] Simićem pripremio je i izdao 1929 almanah poezije „Knjiga drugova“. Zbog toga je, zajedno sa nekim saradnicima almanaha, uhapšen i izveden pred sud pod optužbom da je vršio komunističku propagandu. [...] U njegovom posleratnom stvaranju izdvaja se popularna knjiga pripovedaka „Istinite legende“, gde je na realistički način opisao nekoliko herojskih momenata i sudbina NOB-a.¹⁵³

POPOVIĆ, KOČA (Beograd, 14.03.1908 – [Beograd, 20.10.1992]). Politički radnik. Gimnaziju završio u Beogradu, do 1932 studirao filozofiju na Sorbonni. Bavio se publicistikom i književnošću. Član KPJ od 1933. Zbog revolucionarne političke delatnosti proganjan i hapšen. 1937 odlazi u Španiju i učestvuje u borbama kao borac i vojni rukovodilac (poručnik Republikanske armije) jedne artiljerijske jedinice Internacionalnih brigada. Marta 1939 prelazi sa ostalim pripadnicima Internacionalnih brigada u Francusku gde je nekoliko nedelja bio držan u logoru Saint-Cyprien. Po izlasku iz logora radi u Komitetu za španske borbe u Parizu, zatim se septembra 1939 vraća u Jugoslaviju i nastavlja sa revolucionarnom delatnošću. Aktivno učestvovao u organizovanju ustanka u Srbiji u leto 1941: bio komandant Kosmajsko-posavskog (02.07.-31.07.1941), Posavskog partizanskog odreda, zatim grupe odreda. Prilikom formiranja Prve proleterske brigade postavljen je za njenog komandanta, zatim komandanta Prve proleterske divizije, a pri formiranju Prvog proleterskog korpusa NOV Jugoslavije [Nardnooslobodilačke vojske Jugoslavije, K.S.] – za komandanta korpusa. Od leta 1944 komandant NOV i partizanskih odreda Srbije. U završnim borbama za oslobođenje Jugoslavije komandovao Drugom armijom, a od oslobođenja zemlje do 1953 nio načelnik Generalštaba JNA. Član AVNOJ-a [Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, K.S.] od Prvog [26.11.1942 u Bihaću, K.S.], a član Predsedništva od Drugog [21.-29.11.1943 u Jajcu, K.S.] zasedanja. [...] Učestvovao je na pripremnoj konferenciji neangažovanih zemalja u Kairu i bio član jugoslovenske delegacije na Beogradskoj konferenciji neangažovanih zemalja. Odlikovan je ordenom narodnog heroja i velikim brojem visokih domaćih i stranih odlikovanja.¹⁵⁴

PRICA, OGNJEN (Ilidža, Sarajevo, 27.11.1899 – Zagreb, 09.07.1941). Partijski radnik, novinar i publicist. Kao đak VII razreda više sarajevske gimnazije isključen 1916 iz svih srednjih škola u Sarajevu zbog toga što demonstrativno nije skinuo kapu i pozdravio zemaljskog poglavara BiH Sarkotića. [...] U revolucionarni radnički pokret uključuje se neposredno posle završetka Prvog svjetskog rata, potpisnik je tzv. Manifesta opozicije od 27.03.1919 u kojem se glavni odbor Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije osuđuje zbog ministerijalizma i protivljenja stvaranju jedinstvene socijalističke stranke na načelima klasne borbe i proleterskog internacionalizma. Angažovan u radu na organizovanju SKOJ-a, djelujući u SRP (komunista) i zatim u KPJ, uhapšen je početkom 1921 i protjeran iz Zagreba. [...] Član MK KPJ [Mjesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, K.S.] u Sarajevu, Prica je 1927 izabran za člana Pokrajinskog komiteta BiH, a u drugoj polovini septembra iste godine preuzeo je, na poziv Privremenog politburoa, uređivanje *Borbe*, no ostaje i usko vezan s političkim i organizacionim radom u Bosni i Hercegovini. [...] Pod Pricinim uredništvom *Borba* odlučno demaskira režim policijskog terora, bezdušne eksploatacije radnog naroda i nacionalnog ugnjetavanja, upozoravajući na sve očiglednije pripreme za uvođenje otvorene diktature. Plijevnjena is broja u broj, ona je ugušena sa proglašenjem šestojanuarske diktature, a Prica je, poslije hapšenja, sa grupom sarajevskih komunista izveden 1930 pred Državni sud za zaštitu države u Beogradu i osuđen na 7 godina robije. [...] On postaje član Agitpropa CK KPH, pokreće i saraduje u većem broju

152 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 446–447.

153 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 556–557.

154 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 558–559.

legalnih listova i časopisa (*Znanost i život, Izraz, Naše novine* i dr.). [...] sastavlja za potrebe radnika „Rječnik stranih riječi“ i izdaje ga pod pseudonimom D. Kovčić, sastavlja „Politički rječnik“, prevodi Lenjinov „Imperijalizam“ (izašao u Zagrebu u 2 izdanja) i „Materijalizam i empiriokriticizam“, stvara planove za pokretanje biblioteke naučno-političke literature. Na tom poslu uhapšen u noći od 30./31.03.1941 od agenata banovinske policije, držan u zatvoru do ulaska njemačkih okupatorskih trupa u Zagreb i 10.04.1941 predan ustašama. Iz Kerestinečkog logora u kojem su ga neko vrijeme držali, Prica je zajedno sa B. Adžijom, O. Keršovanijem i još sedmoricom drugova doveden u Dotrščinu kod Maksimira i tamo strijeljan. [...] Za narodnog heroja proglašen 26.07.1945.¹⁵⁵

RISTIĆ, MARKO (Beograd, 20.06.1901 – Beograd, 20.07.1984). Pesnik i esejist. Posle neredovnog školovanja u Beogradu, Kruševcu i Švajcarskoj, maturirao u Beogradu 1921, diplomirao na Beogradskom univerzitetu (Filozofski fakultet) 1925. [...] Godine 1922, sa Milanom Dedincem i Dušanom Timotijevićem, pokreće časopis *Putevi*, u kome saraduju tadašnji beogradski „modernisti“. U drugom broju tog časopisa objavljuje svoj prvi književni tekst *Praštanje*. [...] Posle višemesečnog boravka u Parizu, gde upoznaje francuske nadrealiste, Ristić piše knjigu „Bez mere“, koja, u spoju gotovo svih književnih rodova, predstavlja pokušaj jednog totalnog izraza, a u okviru jednog generalnog moralnog nekonformizma, u izvesnom smislu, i prilog antiliteraturi i antiestetici. [...] Početkom 1930 Ristić učestvuje u osnivanju beogradske nadrealističke grupe i u uređivanju nadrealističkog almanaha „Nemoguće“. Iste godine, u saradnji sa Dušanom Matićem, piše deklaraciju „Pozicija nadrealizma“, koju potpisuje jedanaest beogradskih nadrealista i koja je bila zabranjena. U godinama koje sleduju Ristić vrlo aktivno učestvuje u nadrealističkom pokretu produbljujući i proširujući u svojim člancima i zasebnim publikacijama dotadašnje idejno i teorijsko iskustvo nadrealizma. [...] sa Miroslavom Krležom, Krstom Hegedušićem, Vasom Bogdanovom i Zvonimirom Richtmannom Ristić pokreće 1939 časopis *Pečat*, u kome, između ostalog, objavljuje eseje „San i istina Don Kihota“, Galaktička sanjarija“ i „Iz noći u noć“. Od početka rata do novembra 1942 Ristić živi u Vrnjačkoj Banji, gde ga hapsi specijalna policija i odvodi u kruševački zatvor. [...] Odmah posle oslobođenja Beograda Ristić počinje da objavljuje niz političkih članaka (od kojih je prvi „Smrt fašizmu – Sloboda narodu! Štampan u *Politici* 03.11.1944), koji će, dopunjeni člancima pisanim docnije u okviru borbe protiv Kominforma kao i antišovinističke borbe za bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda i člancima o kulturnoj politici, ući (1958) u knjigu „Politička književnost“. U avgustu 1945 Ristić odlazi ta ambasadora u Pariz, na kojoj dužnosti ostaje pet i po godina. [...].¹⁵⁶

STROZZI, TITO (Zagreb, 14.10.1892 – Zagreb, 23.03.1970). Glumac, redatelj i dramatičar. Studirao na Kazališnoj akademiji i Filozofskom fakultetu u Beču (historija umjetnosti), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U Hrvatskom narodnom kazalištu debitirao 1919 u naslovnoj ulozi drame Matije Bana „Marojica Kaboga“, i od toga vremena, u toku pet decenija, interpretirao preko 300 različitih uloga, nastupivši više hiljada puta. [...] Od 1922 režira, dajući u prvoj fazi uspjele redateljske realizacije H[enrika] Ibsena (Peer Gynt), H[enria]-R[enèa] Lenormanda (Promašeni životi) i G[eorgea] B[ernarda] Shawa (Đavolov učenik). Postavio je Shakespeareova djela „Macbeth“, „Kralj Lear“, „San ljetne noći“, „Julije cezar“, „Otel“ i „Na tri kralja“, u razdoblju između dva rata još F[erdinanda] Brucknera („Elizabeta Engleska“), G[eorga] B[üchnera] („Dantonova smrt“), E[ugena] O’Neilla („Elektra u crnini“) i Goethea („Faust“), a poslije oslobođenja N[ikolu] A[leksejeviča] Ostrovskoga („Šuma“), L[ewa] N[ikolajeviča] Tolstoja i N[ikole] D[imitrijeviča] Volkova („Ana Karenjina“) i L[ui]gia Pirandella („Gospođa Morli“). [...] Bio je 1936-1937 direktor drame u Zagrebu, a 1963-1964 u Splitu. Po povratku u Zagreb nastupa kao glumac i redatelj u Hrvatskom narodnom kazalištu i u Gradskom kazalištu „Komedijska“. [...] Pokrenuo je 1913 časopis *Krik*, a 1919 časopis *Rampa* i dramsku biblioteku *Scena*. Pisao je novele, novelete, pjesme u prozi, romane, librete, scenarije, veći broj kazališnih komada, članke o problemima teatra i glume. Preveo je Goetheova *Fausta* i niz dramskih djela.¹⁵⁷

ŠIMIĆ, ANTUN BRANKO (Drinovci, Hercegovina, 18.11.1898 – Zagreb, 02.05.1925). Književnik. Gimnaziju pohađao kod franjevaca na Širokom Brijegu, u Vinkovcima i Zagrebu. Redovito školovanje prekida u 8 razredu donjogradske gimnazije 1918. Nazivan enfant terrible-om, fanatikom literature, pjesničkim meteorom i dječakom sa zlatnom glavom, A.B.Š. je ostavio snažan pečat na hrvatskoj književnosti 20. stoljeća; [...] Pisao je, pored pjesama, novinske članke, feljtone, eseje i kritike, prevodio s francuskog i njemačkog [...], započeo i dva romana (*Dvostruke lice* i *Čuvari duha*) [...]. Njegova rana poezija obiluje zavičajnim ugođajima i brojnim varijacijama na temu hercegovačkog krajolika, a odabrano je u duhu matoševske pejzažne lirike. Nakon 1917 A.B.Š. se odriče „matoševstva“ i počinje primjenjivati slobodni stih [...] u kritikama se bori protiv retorike, neiskrenosti i nemoćnosti književnih odvjetaka hrvatske Moderne, ali i protiv lažnog modernizma. [...] U napadaju na suvremene književne smušenjake poziva se često na klasiku, tražeći red i smisao u književnom djelu. U kritici mu je uzor bio K[arl] Kraus, u kojeg se ugledao naročito u svojim obračunima s književnim žurnalizmom. [...] I svojom lirikom i

155 Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, str. 613–614.

156 Enciklopedija Jugoslavije, tom 7: R-Srbija (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1968), str. 82–83.

157 Enciklopedija Jugoslavije, tom 8: Srbija-Ž (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1981), str. 198.

svojom kritikom vidljivo je utjecao na predratne hrvatske književnike (S. Šimić, I.G. Kovačić) i na poratne pjesnike i kritičare (iz generacije „krugovaša“).¹⁵⁸

TUCOVIĆ, DIMITRIJE (Gostilije, srez zlatiborski, 13.05.1881 – poginuo u Kolubarskoj bici na Vrapčem brdu kod Lazarevca, 20.11.1914). socijalistički političar i publicista. Postao socijalist još dok je polazio realku u Užicu, 1899 prešao u Beograd gde je maturirao 1901. Pod uticajem R[adovana] Dragovića postaje marksist. Godine 1901 počeo je surađivati u *Radničkom listu* i učestvovati u stvaranju klasnih radničkih organizacija. [...] Posle obnavljanja rada Kluba velikoškolaca socijalista, prve omladinske socijalističke organizacije (početkom 1902), postaje njegov sekretar. Od januara 1902 sekretar je Beogradskog radničkog društva. Zajedno sa R. Dragovićem, kao glavnim urednikom, uređuje obnovljene *Radničke novine* (od marta 1902 do jula 1905). U maju 1902, kad se formiralo tajno političko rukovodstvo klasnog radničkog pokreta, tzv. Centralni odbor, njegov je član i Tucović. Posle radničko-studentskih Martovskih demonstracija čiji je bio jedan od organizatora, rukovodilaca i aktivnih učesnika, Tucović je po direktivi R. Dragovića emigrirao. Posle stvaranja Srpske socijaldemokratske stranke (SSDS, 02.08.1903) nastavljena je akcija marksista za doslednu klasnu orijentaciju socijalističkog radničkog pokreta. U prvoj sindikalnoj školi, jedan od predavača bio je Tucović (1903-1904 i 1904-1905). Posebno je značajan njegov referat „Sindikalne organizacije“, održan na II kongresu Radničkog saveza (aprila 1904), na osnovu koga su likvidirana opšta radnička društva i uzet kurs na stvaranje mesnih sindikalnih organizacija pojedinih struka, centralizovanih strukovnih saveza i uspostavljanju pravilnih odnosa između sindikata i partije. Tucović nastupa kao zemaljski korespondent Internacionalnog sindikalnog sekretarijata (Izveštaji za 1903-1908). [...] Na III kongresu Radničkog saveza (jun 1905) Tucović referiše o novim pravilima ove opšte sindikalne organizacije (njihov projekt je izradio Tucović), koje kongres usvaja. [...] U decembru 1906 Glavna partijska uprava se složila da Tucovića „angažuje za partijskog sekretara“, ali on se prihvata samo članstva u redakciji *Radničkih novina*. Odlazi kao delegat stranke na IV kongres Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u Osijek (decembra 1906), zatim u Sarajevo i na VI zbor Jugoslovenske socijaldemokratske stranke u Trst (februar 1907). Jedan je od pokretača i član redakcije teorijske marksističke *Socijalističke biblioteke* (pokrenute 1907). [...] Glavni je urednik *Radničkih novina* od maja 1908 do jula 1910. [...] Tucović piše i šalje Međunarodnom socijalističkom birou u ime SDSS (21.08.1908) „Memorandum o političkom položaju radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini“, u kojemu se ističe zahtev za davanje političkih prava narodu čiji je svaki pokret za građanske slobode gušen na najbezobzirniji način pod parolom veleizdaje, i ukazuje na pogrešne informacije o svemu tome u zvaničnom organu Austrijske socijaldemokratske stranke. Na sednici glavne partijske uprave, održanoj (05.10.1908) uoči aneksije Bosne i Hercegovine (06.10.1908), Tucović zauzima antiratno stanovište. Takav stav zauzima i na proširenoj socijalističkoj konferenciji Glavne partijske uprave (07.10.1908), na kojoj je osuđujući aneksiju, priznajući borbu naroda Bosne i Hercegovine za oslobođenje, odbacio eventualni rat Srbije kao buržoasku meru. Antiratnu politiku srpskih socijalista, koju je kreirao Tucović, prihvatilo je rukovodstvo pokreta. Ona je dobila mnoga priznanja u okviru socijalističke internacionale, kao značajan doprinos miru. Član Međunarodnog socijalističkog biroa (od marta 1909 do decembra 1911). U vezi s pripremama Balkanske socijalističke konferencije (oktobar 1909) odlazi u Bugarsku. Učestvuje kao posmatrač na Jugoslovenskoj socijalističkoj konferenciji u Ljubljani (novembar 1909). [...] On je organizator i duhovni vođa Prve balkanske socijalističke konferencije [u Beogradu, K.S.] (07.-09.01.1910). na njoj je glavni referent (Balkansko pitanje i socijalna demokratija) i jedan od autora rezolucije u kojoj su socijalističke partije sa ovog područja zauzele zajednički stav prema imperijalističkoj politici velikih sila na Balkanu i militarističko-zavojevačkoj politici vladajuće buržoazije pojedinih balkanskih naroda, suprotstavljajući im socijalističku politiku bratstva balkanskih naroda, zasnovanu na jednakosti ovih naroda, demokratizmu i internacionalizmu, orijentiranu na uklanjanje granica i antagonizma među narodima i na stvaranje saveza slobodnih naroda putem klasne borbe. [...] Pokretač je i glavni urednik *Borbe*, marksističkog teoretskog časopisa Srpske socijaldemokratske partije (SSDP, 1910-1914). [...] Mobilisan u oktobru 1912, odlazi na front i učestvuje u balkanskom ratu kao rezervni potporučnik. Demobilisan avgusta 1913, ponovo preuzima rukovodstvo pokreta. U godini 1914 član je Međunarodnog socijalističkog biroa. [...] Ponovo mobilisan 25.07.1914. [...] jedan od njegovih najoriginalnijih radova, sa izvanrednom marksističkom teoretskom analizom, je knjiga „Srbija i Arbanija“ (Beograd 1914), u kojoj se raskrinkavaju i osuđuju akcije velikosrpske buržoazije i njeni klasni ciljevi, a pruža podrška borbi malih, od takve politike ugroženih naroda uopšte, za slobodu i nezavisnost. Tucović je glavni inicijator i inspirator antiratne politike srpskih socijalista. SSDP zauzela je u tri maha antiratni stav pod njegovim neposrednim rukovodstvom i uticajem, za vreme aneksione krize i na sednicama Glavne partijske uprave uoči mobilizacije 1912 i 1914. Svojim istupanjima doprineo je borbi levice protiv narastajućih oportunističkih shvatanja u Internacionalni, specijalno o pitanju odnosa prema ratu, nacionalnom i kolonijalnom pitanju, pravu naroda na samoopredeljenje i borbi protiv imperijalizma, kao i pitanju odnosa između socijalista velikih i malih zemalja. [...].¹⁵⁹

UDOVIČKI, LAZAR ([Budimpešta, 22.03.1915 – Beograd, 09.12.1997]). [Politički radnik i učesnik Španjolskog građanskog rata, K.S.]. Srednju poljoprivrednu školu završio u Križevcima, studirao na Poljoprivrednom fakultetu u Pragu. Od 1937 do 1939 borac, a zatim oficir Internacionalnih brigada i Španske republikanske armije, od 1939 do 1941 u logorima u Francuskoj, od 1941 do 1943 u Pokretu otpora u Francuskoj, od 1943 do 1945 u zatvoru u

158 Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 247.

159 Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 385–386.

Francuskoj i u Nemačkoj. 1946 član Kontrolne komisije APV [Autonomne pokrajine Vojvodine, K.S.], od 1946 do 1950 generalni sekretar Vlade NR [Narodne republike, K.S.] Srbije, od 1951 do 1953 savetnik poslanstva FNRJ u Buenos Airesu, od 1953 do 1955 generalni konzul u Milanu, od 1957 savetnik Ambasade FNRJ u Brazilu i ambasador u Urugvaju između [...].¹⁶⁰

UJEVIĆ, AUGUSTIN (Vrgorac, Dalmacija, 05.07.1891 – Zagreb, 12.11.1955). Književnik. Filozofiju je studirao u Zagrebu, Beogradu i Parizu. Jedan od jugoslovenstvujućih omladinaca, romantično oduševljen pobjedom Srbije 1912, putuje u predvečerje Prvog svjetskog rata u Beograd, progonjen od austrougarskih vlasti, ostaje u emigraciji (Francuska). Pripada generaciji „pjesnika i atentatora“ i poetski su mu prvijenci puni mladenačkog buntovnog nemira. Protjeran iz Beograda odlukom policijskih vlasti zbog svojih bohemskih ekstravagancija, živi tridesetih godina u Sarajevu, pred rat u Splitu, a od 1940 u Zagrebu gdje će ostati sve do smrti. [...] Više patnik nego buntovnik, jedan od posljednjih odvjetnika „presvete boheme“ i ljudi „za vratima gostionice“, Ujević je slavitelj samotništva i smionih izleta u nepoznato, nadahnuti laudator „vječite mladosti i nevinosti svijeta“. [...] Osmi lirskog opusa Ujević je ostavio prozno djelo (članci, kritike, polemike, eseji, studije, feljtoni, putopisi), a u posljednjem se deceniju života intenzivno bavio prevodjenjem. Među piscima koje je prevodio najznačajniji su: Proust, Rimbaud, Poe, Meredith, Conrad i Gide. [...].¹⁶¹

VLAHOVIĆ, VELJKO (Rovca, Titograd [Podgorica], 02.09.1914 – Ženeva, 07.03.1975). Politički radnik. Gimnaziju završio u Beogradu, tehniku studirao na univerzitetima u Beogradu, Parizu i Moskvi. Godine 1932 izabran je za sekretara Udruženja srednjoškola Beograda, 1933 primljen u SKOJ, 1935, kao student, u KPJ. Iste godine zbog istaknute političke aktivnosti među studentima bio je uhapšen i prepraćen u koncentracioni logor u Višegradu. Bio je predsjednik Akcionog odbora svih studentskih udruženja Beogradskog univerziteta. Polovinom 1936 po odluci partijskog rukovodstva Beogradskog univerziteta, da ne bi bio uhapšen, oputovao je u Prag, gde je radio na učvršćenju partijske organizacije jugoslovenskih studenata. U januaru 1937 putuje u Pariz, odakle odlazi u Španiju, gde se uključio u Balkanski internacionalni bataljon „Dimitrov“. Kao španski borac Vlahović je vršio niz istaknutih funkcija u internacionalnoj vojsci španskog oslobodilačkog pokreta. [...] U bici na Jarami 14.02.1937 teže je ranjen na više mesta. Posle zalečenja rana odlazi u Pariz s partijskim zadatkom, da organizuje tehniku i dokumenta, kako bi se preživeli jugoslavenski borci španskog građanskog rata vratili u domovinu. Za vreme rada u Francuskoj bio je u zemlji izabran u CK SKOJ-a [Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije, K.S.] i u tom svojstvu upućen u Moskvu za predstavnika SKOJ-a u Omladinskoj komunističkoj internacionali. U isto vreme bio je i sekretar Omladinske komunističke internacionale do njenog raspuštanja. Godine 1941, po izbijanju rata i okupacije Jugoslavije, osnovni zadatak mu je bio da radi na jačanju veza sa domovinom i popularisanju NOP-a [Narodnooslobodilačkog pokreta, K.S.] Jugoslavije. Zahvaljujući naporima Đure Salaja i Veljka Vlahovića, u Moskvi je novembra 1941 počela da radi radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“, koja je imala stalnu vezu sa Vrhovnom komandom u zemlji. Dobiveni izveštaji i podaci emitovani su na više stranih jezika. U Jugoslaviju se Vlahović vratio iz Sovjetskog saveza krajem 1944. Po Oslobođenju biran je za narodnog poslanika Savezne narodne skupštine. Bio je predsjednik Veća narodfa u Narodnoj skupštini FNRJ [Federativna narodna republika Jugoslavija, K.S.], predsjednik Odbora za prosvetu Saveznog veća, predsjednik Spoljnopolitičkog odbora, zamenik ministra inostranih poslova, direktor *Borbe*, član predsedništva SSRNJ [Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, K.S.], predsjednik komisije za međunarodne veze SSRNJ, član Centralnog odbora Saveza boraca NOR-a Jugoslavije, predsjednik Centralnog odbora Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije, član SKJ i užeg rukovodstva CK SKJ. [...] Ordenom narodnog heroja Jugoslavije odlikovan je 27.11.1953.¹⁶²

VIČO, ALEKSANDAR (Beograd, 25.09.1897 – Beograd, 25.07.1985). Književnik. Studirao u Parizu, završio pravni fakultet. Jedan od inicijatora beogradskog nadrealističkog pokreta, u krilu kojega je delovao kao pesnik, pisac članaka i urednik nadrealističkih časopisa. [...] sa posebnim uspehom primenjivao je nadrealističke principe poetskog oblikovanja u dečijoj poeziji, oslobađajući je didaktičke učmalosti i racionalističke pojednostavnjenosti. Pesmama „Podvizi družine pet petlića“ nagovestio je nov i moderan način književnog obraćanja najmlađima, podstičući slobodnu inicijativu njihove mašte. Sa promenama na društveno-istorijskoj pozornici Evrope tridesetih godina, sve vidniji su znaci Vučovog socijalnog angažovanja, u duhu ondašnjeg književnog reagovanja na obespravljenost ugnjetenih (između ostalog, uređuje i časopis *Ništa stvarnost*). Pred rat objavljuje (sa Dušanom Matićem) obiman roman o društveno-istorijskim zbivanjima u Srbiji pod vladavinom Obrenovića („Gluvo doba“). Njegovo najznačajnije delo je romansijska trilogija: „Raspust“, „Mrtve javke“, „Zasluge“. U fokusu trilogije je drama savesti mladog intelektualca buržoaskog porekla koji se opredeljuje za borbu radničke klase i koji, u okupiranom Beogradu za vreme Drugog svetskog rata, uzaludno nastoji da se poveže sa slobodu. Treći tom, „Zasluge“, odnosi se na traumatična stanja i inhibicije ovoga junaka u oslobođenoj zemlji. [...].¹⁶³

¹⁶⁰ Mimica, Ko je ko u Jugoslaviji, str. 743.

¹⁶¹ Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 416.

¹⁶² Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 516–517.

¹⁶³ Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 548–549.

ZIHERL, BORIS (Trst, 25.09.1910 – Ljubljana, 11.02.1976). Javni radnik, sociolog i publicist. Novembra 1929 stupio u SKOJ [Savez komunističke omladine Jugoslavije, K.S.], od ljeta 1930 član KPJ. Kao student ljubljanskog Pravnog fakulteta aktivan u lijevom studentskom pokretu, 1932-1933 djeluje i u privremenom pokrajinskom rukovodstvu KPJ za Sloveniju. U jesen 1933 uhapšen i u martu 1934 osuđen po Zakonu o zaštiti države na 4 godine robije, koju je izdržao i kaznionici u Sremskoj Mitrovici. Poslije izlaska s robije nastavio studij na istom Pravnom fakultetu, koji je apsolvirao tik pred početak Aprilskog rata 1941. Još do 1933 bavio se marksističkom publicistikom i objavljivao članke u *Književnosti*, *Sodobnosti* i u brošurama pod pseudonimom A. Poljanec i Stanko Dornik. Poslije okupacije Jugoslavije djelovao ilegalno u Ljubljani i 27.04.1941 bio jedan od predstavnika komunista na osnivačkom sastanku OF [Osvobodilne fronte/Oslobađajuće fronte, K.S.]. [...] U jesen 1943 bio delegat na Zboru odposlancev slovenskega naroda [Zbor predstavnika slovenskog naroda, K.S.] u Kočevju, gdje je izabran u SNOO [Slovenski narodnoosvobodilni odbor/Slovenački narodnooslobodilački odbor, K.S.], odnosno u SNOS [Slovenski narodnoosvobodilni svet/Slovenački narodnooslobodilački savjet, K.S.]. Ujedno je vodio Agitprop CK KP Slovenije i partijsku školu na Rogu. Augusta 1944 otišao je na Vis za člana propagandnog odjela Vrhovnog štaba NOV [Narodnooslobodilačke vojske, K.S.] i POJ [Partizanski odredi Jugoslavije, K.S.], a od oktobra 1944 član je Agitpropa CK KPJ u oslobođenom Beogradu. Po završetku rata bio je neko vrijeme urednik *Borbe*, od augusta 1945 do 1946 zastupao je CK KPJ kod CK VKP (b) [Centralni komitet Svesavezne komunističke partije (boljševici), K.S.] u Moskvi. Do juna 1947 bio predsjednik Komiteta za nauku i školstvo u vladi FNRJ [Federalna narodna republika Jugoslavija, K.S.], zatim ponovo na radu u Agitpropu CK KPJ. [...].¹⁶⁴

ZOGOVIĆ, RADOVAN (Mašnica, gornje Polimlje, 19.08.1907 – [Beograd, 05.01.1986]). Književnik. Gimnaziju učio u Beranama (Ivangrad), Peći i Tetovu, diplomirao na Filozofskom fakultetu u Skopju 1933. Kratko i iskidanom službovao kao korektor novina u Skopju, suplent gimnazije u Zaječaru i vaspitač i internatu jedne privatne gimnazije u Beogradu. Djelovao u predratnom revolucionarnom radničkom pokretu, u NOR-u [Narodnooslobodilačkom ratu, K.S.] učestvovao od njegova početka, poslije Oslobođenja do 1948 bio na odgovornim dužnostima u partijskim ustanovama za oblast ideološko-političkog i agitaciono-propagandnog rada. [...] Prevodilac sa ruskog (naročito Majakovskog, pa Gorkog, Leonova i dr.).¹⁶⁵

164 Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 625.

165 Enciklopedija Jugoslavije, tom 8, str. 629.

O AUTORIMA

Đorđe Tomić je povijesničar i radi na sveučilištu Humboldt u Berlinu.

Krunoslav Stojaković je povijesničar i radi u beogradskom uredu Rosa-Luxemburg-Stiftung-a.

—

Prijevod s njemačkog: Ines Meštrović

Tekst je prvobitno objavljen pod naslovom *Aus der Geschichte der jugoslawischen Linken. Von den Anfängen im 19. Jahrhundert bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges - Desideratsskizze(n)* u časopisu **Südosteuropäische Hefte 1, 2012, sv. 1, str. 84-113.**

ROSA LUXEMBURG STIFTUNG

Gospodar Jevremova 47/11, 11000 Belgrade, Serbia

Tel: +381 11 334 65 49, 328 30 71

Fax +381 11 334 64 25

info@rosalux.rs · www.rosalux.rs

Pib: 106427900